

λάξομε καὶ καλλιεργήσομε τὸν εὐγενῆ κλασσικὸν τύπο, τὸ μεγαλύτερον κληροδότημα τοῦ δικοῦ του τοῦ βίου! Κι ἂν δὲν εἶναι πιά αὐτὴ ἡ ἰδία ἡ θεὰ εἶναι ὅμως πάντα κἄτι τι θεϊκό. Ἡ ἐπίμονη μελέτη αὐτοῦ καὶ ἡ ἀκατάπαυτη σπουδὴ γιὰ νὰ τὸ κατανοήσῃ, τὸν ἀνύψωσαν πανω ἀπὸ τὸ κοινὸ καὶ πρόστυχο τῆς μικρῆς χαρῆς ἀντιδραστικῆς περιόδου ποῦ ζοῦσε, καὶ καθέναν ποῦ θέλει νὰ σπουδάσῃ γιὰ νὰ γίνῃ ἄξιος αὐτοῦ τοῦ ἀποκτήματος θὰ τὸν σηκώσουν πάντα στὶς ὑψηλότερες καὶ εὐγενέστερες σφαῖρες ὑπάρξεως.

Οὔτε ἀπὸ τὸ νοῦ μου περνᾷ νὰ πιστεύσω πῶς θέλησεν ὁ Γκαῖτε νὰ κάμῃ λόγῳ ἐδῶ γιὰ μιὰν ἀπόλυτη μίμνηση τῆς ἀρχαίας κλασσικῆς μορφῆς, ὅπως τὸ ἔκαμεν ὁ Βίγκελμαν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ξαναπαρασταθῇ ζωντανὰ πάλι τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ζωντανὸ ἐνὸς πολιτισμοῦ ποῦ πέρασε καὶ χάθηκε γιὰ πάντα.

Ἐπειτα, ἂν ᾔθελε ξαναπαρασταθῇ θάμοιαζε τόσο μέτ' ὁ ἀρχαῖο πρότυπο, ὅσο ἓνα κερένιο λουλουδί ἀντιγραμμένο στὴν ἐντέλεια, μέτ' ὁ ζωντανὸ λουλουδί τῶν ἀγρῶν. Τὰ κερένια λουλούδια μαρτυροῦνε ἐπιδεξιόσυνη ὄχι ὅμως καὶ τέλγη· ὁ χιτῶνας τῆς Ἑλένης, ποῦ ἀπόκτησεν ὁ Γκαῖτε, ἔχει κἄτι τι πάντα ἀπὸ τὸ πνεῦμα ἐκείνης, ποῦ σὰν στοιχειωμένη ἀτμίδα εἶναι κολλημένο ἐπάνω του καὶ τὸν περιφερουγίζῃ ὁλόγυρα, καὶ μᾶς διηγᾶται, σὺν κἄτι πολῦτιμο λείψνον τῶν περασμένων. τὴν ἔμορφη ἱστορίαν μιᾶς ψυχῆς, ποῦ κατοικοῦσε μιὰ φορὰ μέσα του.

Ἰ. Γρουπῆρης

ΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΑΙΩΝΑ

Σκάφη, ὅπλα, ὀργάνωσις.

Τῷ Φίλῳ Ν. Π. Δημητρακοπούλῳ.

Δικηγόρῳ.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κορίνθιος Ἀμεινοκλῆς ἐναυπήγησε τὴν τριήρη, ἡ ἀνθρωπότης τὴν προαγωγὴν τῆς τέχνης ἐφειλόσατο ἀείποτε πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου, παρήγαγεν ἐν τῇ ναυπηγίᾳ τύπους πλοίων περισσότερον πολυσυνθέτων καὶ ὀλιγώτερον εὐχειρίστων. Οὕτω δὲ αἱ τετρήρεις καὶ αἱ πεντήρεις τῶν χρόνων τῆς Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας ὑπῆρξαν τῆς Ἀττικῆς τριήρους αἱ βαρεῖαι καὶ βραδυκίνητοι ἀδελφαί· καὶ περιελάμβανον μὲν ἀληθῶς περισσότερους πολεμιστάς, ἦσαν ὅμως ὀλιγώτερον ἐπιτήδειοι πρὸς τοὺς διέκπλους καὶ τοὺς λοιπούς ναυμαχικοὺς ἐξελιγμούς, τοὺς ὁποίους παρέδωκε μέχρις ἡμῶν διὰ τοῦ ἀθηνάτου αὐτοῦ ἔργου ὁ μέγας τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ἱστορικός.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ ἐκτόπισμα τῆς ἀρχαίας νηὸς, τῆς δίκην ἐγγέλους ἐξε-

λισσομένης ἄττικῆς τριήρους, ἐγένετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μεγαλείτερον, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὴν ἐλαφρότητα τῶν ἀρχαίων πλοίων διεδέχθησαν ὀγκωδέστερα καὶ βαρύτερα ἐν τῇ πολεμικῇ ναυπηγίᾳ κατασκευάσματα, αἱ ἐξελικτικαὶ ιδιότητες τοῦ πλοίου εἰς ἐλάσσονα ἐλογίσθησαν μοίραν, ἕνεκα τῶν ἐπιβεβλημένων ἀνγκῶν τοῦ νεωτέρου τρόπου τοῦ μάχεσθαι. Τὸ χαλκοῦν τοῦ Ἀμεινοκλέους ἔμβολον ὑπεχώρησε πρὸ τοῦ ναυμαχικοῦ κόρακος τοῦ Δουιλίου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ ναυτικοῦ, ἡ δὲ τέχνη, ὑπερβᾶσα ἐπὶ τινὰς αἰῶνας τὸ κλασσικὸν τοῦ Κορινθίου ναυπηγοῦ ὑπόδειγμα, ἐσχάρωσε σκάφη μεγαλείτερα τὰς δικστάσεις, ἀλλ' ἐνταυτῷ ἤττονας ἐξελικτικὰς ιδιότητας παρουσιάζοντα.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους μετηνέχθη παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου, ἡ ναυπηγία ὑποστραφεῖσα εἰς τὰς παλαιότερας αὐτῆς παραδόσεις, ἕνεκα ἴσως τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐπανῆλθεν εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους καὶ ἐν ταυτῷ ἀπλουστεροὺς τῶν πλοίων τύπους, οὕτω δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, καὶ καθ' ὅλην τὴν μακράν περιόδον, καθ' ἣν τὸ ρωμαϊκὸν κράτος μετεπλάσθη εἰς Ἑλληνικόν, ὁ τύπος τοῦ πολεμικοῦ πλοίου μετεβλήθη εἰς μονήρη καὶ διήρη, ἰδιαζόντως δὲ κατὰ τὸν ἑννακτον καὶ δέκατον αἰῶνα τὸ κατ' ἐξοχὴν πολεμικὸν σκάφος, ὁ Βυζαντηνὸς δρόμων, ἦτο σκάφος ἐν ταύτῳ ἱστιοφόρον καὶ κωπήλατον, δύο ἔχον σειρὰς ὑπερκειμένους ἐρετῶν ἐντὸς τοῦ κύτους αὐτοῦ.

*
* *

Τὸ ζήτημα τῆς πολλαπλῆς εἰρεσίας ἐπὶ τῶν πλοίων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς διαταξέως τῶν ἀρχαίων ἐρετικῶν, ἐπὶ πολὺ ἀπησχόλησε τοὺς σοφοὺς, οἱ ὅποιοι ἐμελέτησαν αὐτὸ καὶ κατέγιναν εἰς τὴν λύσιν αὐτοῦ. Παρασυρόμενοι δὲ ἐκ τῆς συγκριτικῆς σπουδῆς πρὸς τὰς ἐνετικὰς γαλέρας τῶν νεωτέρων χρόνων, εἰς τὰς ὁποίας ἐδίδετο ἡ ἐπωνυμία τριήρης, τετρήρης, πεντήρης καὶ καθ' ἐξῆς, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐρετῶν, οἵτινες, ἐπὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σέλματος καθήμενοι, ἐχειρίζοντο μίαν κατὰ σέγμα κώπην, ἤχθησαν ἐπὶ συμπεράσματα οὐδόλως πρὸς τὴν πιθανὴν καὶ λογικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαίων πηγῶν συνάδοντα, ἡ δὲ συγκριτικὴ σπουδὴ πρὸς τὸ καθ' ἡμᾶς ναυτικὸν ἐπέρρωσε πολλὰς τὰ σφαλερὰ ταῦτα συμπεράσματα διὰ τῆς ἐκ τῶν σημερινῶν ἐρετῶν πείρας, εἰς πᾶν ἄλλο τεινούσης, ἢ εἰς παραδοχὴν πολυσυνθέτου εἰρεσίας συστήματος.

Ὅντως οἷοσδ' ὅποτε ἐπιβαλὼν ἀκάτου σημερινοῦ πολεμικοῦ πλοίου, δὲν εἶνε δυνατόν να μὴ παρατηρήσῃ τὴν σύγχισιν, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει εἰς τοὺς λοιποὺς ἐρέτας ἡ διαφυγὴ τῆς κώπης ἀπο τῶν χειρῶν ἐνὸς μόνου ἀδεξίου ἐρέτου, ἢ ἀνικάνου νὰ κρατήσῃ ταύτην πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς ταχύτητος τῆς λέμβου παραγόμενον ἀντίρρευμα. Το δ' ἐκ τῆς τοιαύτης παρατηρήσεως συμπεράσμα, ὀφειλόμενον ὅμως ἀληθῶς εἰς τὴν σύγκρισιν πραγματῶν οὐσιωδῶς μὲν πλὴν λαλινόντως δια-

φερόντων ἀντιτάσσεται μετὰ πείσματος πρὸς πᾶσαν τῶν ἀρχαίων πηγῶν λογικὴν καὶ ὀρθὴν ἐρμηνείαν.

Καὶ πῶς εἶνε δυνατόν, ἀναφωνοῦσι συμπεραίνοντες οἱ ἀντιδοξοῦντες, καὶ πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ἐτηρηθῇ ὁ ρυθμὸς τῆς εἰρεσίας εἰς τὰς τρεῖς ἐκείνας ἢ καὶ περὶ σσοτέρως ἐρετῶν σειρὰς τῶν ἀρχαίων πλοίων, ὅταν μίᾳ μόνῃ θραυομένη κώπῃ, ἢ διαφεύγουσα τῶν χειρῶν ἀδεξίου ἐρέτου ἐν μικρᾷ σημερινῇ ἐκκλίτῃ παραλύει πᾶσαν κίνησιν ἔρρυθμον τοῦ ἐρετικοῦ αὐτῆς ;

Τὰ τοιαῦτα δὲ συμπεράσματα, τὰ ἀντικείμενα εἰς τὴν ἀληθῆ τῶν πηγῶν ἐρμηνείαν, ἐνισχύθησαν ἐπὶ πλέον καὶ ἐκ τῆς ἀποτυχίας τῆς ὑπὸ τοῦ δεινοῦ περὶ τὴν ναυτικὴν ἀρχαιολογίαν Jal ὑποτυπωθείσης, ὑπὸ δὲ τοῦ Dupuy de Lôme, ναυπηγηθείσης ἀττικῆς τριήρους. Ὅτε πρὸ τινων δεκάδων ἐτῶν καθελκύσθη αὕτη ἐν Ἀσινιέρ, πάντες ἀνέμενον νὰ ἴδωσι τὴν ἀττικὴν τριήρη πλέουσιν καὶ ἐξελισσομένην ὡς αὕτη ἔπλευσε καὶ ἐξειλίχθη εἴκοσι καὶ δύο αἰῶνας πρότερον ἐνώπιον τῆς Νκυπάκτου ὑπὸ τὰ κελεύσματα καὶ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἀθηναίου στρατηγοῦ Φορμίωνος. Καὶ ὅμως ἡ τριήρης τοῦ Jal ἐδείχθη βρεῖα καὶ βραδυκίνητος καὶ δυσχεύριςτος, καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσα, πλὴν τῆς τοῦ ἐπιπλέειν, κοινὴν ιδιότητα πρὸς τὰς ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀδελφὰς αὐτῆς.

Αὐτὸς ἔτι ὁ Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς καὶ ναύαρχος Jurien de la Gravière, ὁ ἀφιερῶσας πολλὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀρχαίου ναυτικοῦ, ὁ ἔχων ἐν ταύτῃ τὴν διττὴν ὑπόστασιν τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ ναυάρχου, παρουσιάζει εἰς τὸν μελετῶντα τὴν σοφὴν αὐτοῦ πραγματείαν τὸ φαινόμενον τῆς πάλης, ἣτις ἐντὸς αὐτοῦ συνέβαινε διὰ τὸ ζήτημα τῆς δικτάξεως τῶν ἀρχαίων ἐρετικῶν. Ὡς σοφὸς ἤγετο πρὸς στιγμὴν ἐπὶ τὴν ἀπόλυτον παραδοχὴν τῆς καθ' ὑπερκείμενας σειρὰς εἰρεσίας τῶν ἀρχαίων πλοίων. Τὰ κεῖμενα τῶν ἱστορικῶν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, αἱ εὐκρινεῖς μαρτυρίαι τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων καὶ ἰδίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος ἐν τοῖς τακτικαῖς αὐτοῦ, τὰ ἀρχαῖα νομίσματα καὶ αἱ ἐπὶ ἀγυρίων εἰκόνες, τὸ ἀνευρεθὲν ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἀνάγλυρον τῆς ἀρχαίας τριήρους, εἰς τὸ ὅποιον εὐκρινέστατα διακρίνονται αἱ τρεῖς ὑπερκείμεναι τῶν ἐρετῶν σειραί, πάντα ταῦτα, ἐν συνδυασμῷ καὶ κατ' ἑκαστα, ἤγον αὐτὸν πρὸς στιγμὴν ἐπὶ τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπερθέσεως τῶν σειρῶν τῶν ἐρετῶν ἐπὶ τῶν πλοίων τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀποτυχία τῆς τριήρους τοῦ Jal, ἡ ὁποία βραδύτατα ἐκινήθη ἐντὸς τῶν ὁδῶν τοῦ Σηλαυάνα, δίκην σχεδὸν ὀγκώδους καὶ κατὰ φύρην φορτίδος ὑπὸ ρυμουλκίαν, καὶ αἱ ἐπὶ τοῦ συγχρόνου ναυτικοῦ ἰδίᾳ αὐτοῦ παρατηρήσεις, ἐξήγειρον αὐτὸν καὶ ἐν ᾧ, προκειμένου περὶ τριήρους, διστάζει ἔτι νὰ τυχῇ ὀριστικῶς μετὰ τῆς μερίδος τῶν ἀπολύτως ἀρνούμενων πᾶσιν ἰδέαν ὑπερθέσεως τῶν ἐρετῶν κατὰ σειρὰς ὀριζοντίους, διὰ τὰς τετρήρεις ὅμως καὶ τὰς πεντήρεις τῶν μεταγενεστέρων χρόνων αἶρει, κατὰ τὴν

φράσιν του άνευ περιστροφών, τήν σημαίαν του¹ και άπαρνούμενος πάσαν ιδέαν υπερθέσεως τών κωπών κατὰ σειράς όρίζοντίους, παρκαδέχεται ότι έν αύταις τὰ όνόματα τετρήρεις πεντήρης και καθ' έξης, έδήλουν ώρισμένως, όπως και είς τὰς ένετικές γαλέρας, τόν αριθμόν τών κατὰ σέλμα έρετών, τών από κοινοῦ έλαυνόντων μίαν και τήν αύτήν κώπην.

Άφίνει δέ να ύπονοηθῇ μεταξύ τών γραμμών τῆς σοφῆς αυτού πραγμκτείας, ότι και τῆς τριήρους έτι ή είρεσία, κατὰ παρχπλήσιον τρόπον παραδεκτή καθισταμένη, ήθελε συμφωνεῖ πληρέστερον πρός τήν άφήγητιν τοῦ Θουκυδίδου, περιγράφοντας αύτήν εύκίνητον και ύποχείριον τῷ κυβερνήτῃ αύτῆς και οὐχι δυσχείριστον και βχρείαν, ως τήν υπό τῷ Jal ύποτυπωθεῖσιν και ναυπηγηθεῖσιν.

*
* *

Τὸ έπ' έμοι δέν προτίθεμαι ένταῦθα τήν λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς διατάξεως τών έρετικών επί τών πλοίων τοῦ κωπήρους ναυτικοῦ, τών άρχομένων από τῆς μυθολογουμένης Άργοῦς και υπό μορφάς και τύπους ποικίλους ανά μέσον τών αιώνων ύπηρετησάντων τήν άνθρωπότητα. Άλλως ή ρητή τοῦ αυτοκράτορος Λέοντος μαρτυρία² περί τών δρομώνων τῆς έποχῆς του, καθ' ήν οὔτοι είχον δύο έλασίας, τήν τε άνω και τήν κάτω, ένισχυομένη και υπό πάντων άνεξαιρέτως τών πρό αυτού και μετ' αὐτόν Βυζαντινών χρονογράφων, τάσσει έξω πάσης συζητήσεως τὰ πλοῖα τῆς έποχῆς, τήν όποίαν έπιχειρῶ έν τῇ παρούσῃ πραγματεία ν' αναπαραστήσω.

Δέν δύναμαι όμως, καιτοι έξω τοῦ έμου θέματος, να άποφύγω τόν πειρασμόν, είς τόν όποῖον με θέτει τὸ μέγα διά τήν ιστορίαν τοῦ κωπήρους ναυτικοῦ ζήτημα τῆς διατάξεως τών έρετικών επί τών αρχαιοτέρων πλοίων. Με όλον τὸ σέβας, όπερ έχω πρός πάσας απολύτως τὰς κρίσεις τοῦ σοφοῦ ακαδημαϊκοῦ ναύρχου, με όλην τήν άποτυχίαν τῆς υπό τοῦ Jal ύποτυπωθείσης άγτικῆς τριήρους, με όλην τήν πειστικότητα τοῦ καθ' ήμέραν αίσθητοῦ και είς τόν κοινότερον άνθρωπον γινόμενου παραδείγματος τῆς καταστροφῆς τοῦ ρυθμοῦ τῆς είρεσίας έν σημερινῇ ακάτῳ, ένεκα τῆς διαφυγῆς έστω και μιᾶς κώπης από τών χειρῶν τινος τών έρετών, δέν δύναμαι να ταχθῶ, τουλάχιστον ὅσον άφορᾷ είς τὰς διήρεις και τριήρεις, πρός τὸ μέρος τών ισχυριζομένων, ότι τὰ όνόματα τών πλοίων είς τὸ αρχαιότερον ναυτικόν έδήλουν άπλῶς τόν αριθμόν τών κατὰ σέλμα παρχακκημένων έρετών και έλαυνόντων μίαν και τήν αύτήν κώπην. Δέν δύναμαι ν' άρνηθῶ τήν λογικήν έρμηνείαν τών αρχαίων κειμένων, οὔτε να δυσπιστήσω πρός τὸ ανάγλυφον τοῦ έν τῇ 'Ακροπόλει μουσείου και απολύτως μετὰ τών παραδεχομένων τήν ύπέρθετιν ισά-

1 Jurien de la Gravière La marine des anciens. Μετάφρ. Κ. Ν. Ράδου σελ. 351.

2 Λέοντος Τακτικά Διάτ. ιθ' § 7 και 18.

ρίθμων σειρῶν ἐρετῶν πρὸς τὴν τοῦ πλοίου ἐπωνυμίαν τασσόμενος, παραδέχομαι ὅτι τοῦ Jal ἡ ἀποτυχία δὲν ὀφείλεται, οὔτε εἰς τὸ ἀδύνατον τοῦ πολυσυνθέτου τῆς εἰρεσίας συστήματος, οὔτε εἰς τὴν κακὴν ὑποτύπωσιν καὶ ἐκτέλεσιν, ἀλλ' εἰς τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι ἐπὶ τῶν σελημάτων τῆς ἐν Ἀσνιέρ καθελκυθείσης τριήρους, μετὰ μικρὰν μόλις προπόνησιν ἐκθιέσθησαν ἐρέται τοῦ καθ' ἡμᾶς ναυτικοῦ.

Λάβετε καὶ ἐπὶ πέντε ἢ δέκα ἔτη ναυτιλλομένους ἐπὶ φορτηγῶν ἀτμοπλοίων καὶ ἀποστείλατε τούτους εἰς πύξιν τῶν φωτῶν ἢ τῶν σιπάρων δικρότου ἢ τρικρότου, ἐξ ἐκείνων, τὰ ὅποια κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ λήξαντος αἰῶνος διέσχιζον τὰς θαλάσσας. Ἐνθ' πρὸς πάσας τὰς κακουχίας τοῦ ναυτικοῦ ἐπαγγέλλεται ὁ ναῦται οὗτοι εἰσὶν εἰθισμένοι, ἐν ᾧ δύνανται στεροῦν τῷ ποδὶ νὰ βηματίζωσιν ἐπὶ τοῦ προνεύοντος ἢ τουχουμένου κακαστηρίου τοῦ σημερινοῦ ἀτμοπλοίου, δὲν θὰ δυνηθῶσι ποτὲ ἐπὶ τὴν ἐξαρτίαν ἱστοφόρου δικρότου ἀνερχόμενοι νὰ ἐπδίζωσι τὴν εὐκαμφίαν καὶ τὴν χάριν τοῦ ναύτου τῆς μικρῆς ἀφ' ἡμῶν ἀφισταμένης ἐποχῆς.

Δι' ἀνάλογον αἰτίαν οἱ σημερινοὶ ἐρέται δὲν δύνανται νὰ προσιώσωσιν, εἰς τὴν σήμερον ναυπηγουμένην Ἀττικὴν τριήρη ἢ τὸν Βυζαντηνὸν δρόμωνα, τὴν ταχύτητα ἐκείνην, τὴν ὅποιαν προσέδιδον εἰς αὐτὸν οἱ κωπηλάται τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὅποιαν τὰ σκάφη ἐκείνα διηυλόκωσεν νικηφόροντα τὴν Μεσόγειον.

Δὲν εἶνε ἡ ἑλλειψὶς λεπτομεροῦς γνώσεως, οὔτε ἡ κακὴ ὑποτύπωσις τῶν σήμερον χάριν ἱστορικῶν μελετῶν ναυπηγουμένων τούτων σκαφῶν, ὁ οὐσιώδης λόγος τῆς ἀποτυχίας αὐτῶν. Ὁ κυριώτερος λόγος, διὰ τὸν ὅποιον τὰ σκάφη ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι τὰς ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς τῶν παραδοθείσας ἄχρις ἡμῶν ναυτικὰς αὐτῶν ἀρετὰς εἶνε, ὅτι ἐπὶ τῶν σελημάτων αὐτῶν ἐγκαθίσταμεν ἐρέτας ἐν ἄλλῳ μέτῳ δικειώσαντας, ἐν ἄλλῳ μέτῳ ἀσκηθέντας.

Δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ ὑποτύπωσις, ἡ ναυπηγία, καὶ ἡ καθέλκυσις μιᾶς τριήρους, ἢ ἐνὸς δρόμωνα, ἵνα ταῦτα ἐξελιχθῶσι καὶ κινηθῶσιν, ὥς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀθηναίου Φορμίωνος καὶ τοῦ Βυζαντηνοῦ Νικήτα Ὁρόφου. Ἴνα ἐξελιχθῶσι καὶ κινηθῶσι τὰ σκάφη ταῦτα, ἔχουσιν ἀνάγκη τοῦ ὑπὸ τὸν Φορμίωνα ἐρετικοῦ καὶ τῶν πληρωμάτων τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Καθ' ὃν δὲ τρόπον ναυπηγοῦμεν, κατόπιν μελέτης μικρᾶς τῶν πιθανῶν αὐτῶν δικστασιῶν καὶ ναυπηγικῶν γραμμῶν καὶ σχημάτων, τὰ ἀρχέτοπα ἐκείνα σκάφη, καθ' ὅμοιον εἶδει τρόπον νὰ παρασκευάζωμεν καὶ προγυμνάσωμεν τὸ κατάλληλον διὰ ταῦτα ἐρετικόν. Τὸ τοιοῦτον ὅμως εἶνε σήμερον, ἂν μὴ πάντῃ ἀδύνατον δυσχερέστατον τοῦλάχιστον. Δὲν ἀρκεῖ προπόνησις ὀλίγων μηνῶν, ἵνα οἱ σημερινοὶ ναῦται ἀναχθῶσι καὶ ὁμοιάσωσι πρὸς τοὺς διτρίλιξ ἔτη πρότερον ὑπάρξαντας συναδέλφους αὐτῶν.

Αἱ γενεαὶ τῶν ἀνθρώπων εἰσὶν ἀρρήκτως συνδεδεμέναι πρὸς τὴν ἐποχὴν των. Τὰ μηχανικὰ μέτρα καὶ αἱ πρῶται τῆς ἐφημεριμένης ἐπιστήμης ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῆς

σωματικής διαπλάσεως ἐκάστης γενεᾶς καὶ ὅσῳ δύσκολον εἶνε νὰ καταστῶσι σήμερον ἐκ συναρπαγῆς ἀθληταὶ ἐφάμιλλοι τῶν ἀρχαίων Ὀλυμπιονικῶν, ἐπίσης δυσχερὲς εἶνε νὰ ἐκγυμνασθῶσιν ἐρετικά ἐφάμιλλα τῶν τῆς ἀρχαιότητος ἢ τοῦ μεσαίωνα¹.

I

Ὁ τύπος τοῦ πολεμικοῦ πλοίου τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους ἦτο ὁ δρόμων. Διπλὴν ἔχων σειρὰν ἐρετῶν τὸ μεσαιωνικὸν τοῦτο σκάφος ἔδει νὰ μὴ εἶνε οὔτε βαρὺ ὑπερβαλλόντως ὥστε τὸ βάρος αὐτοῦ νὰ καθιστᾷ κατὰ βραδυκίνητον, οὔτε λεπτὸν ἄγαν ὥστε νὰ δύναται νὰ ὑποστῇ τὴν πρὸς πολέμιον πλοῖον σύγκρουσιν².

Ἐκάστη αὐτοῦ ἐλασία εἶχεν εἴκοσι καὶ πέντε σέλματα—ζυγούς κατὰ τὴν ἐν τοῖς τακτικοῖς φράσιν τοῦ Λέοντος—ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ἐρέται ἐκάθηντο ἀνὰ δύο, εἰς πρὸς ἑκάτερον τοῦ πλοίου τοῦτον ὥστε αἱ δύο ἐλασίαι περιελάμβανον ὁμοῦ σέλματα μὲν πεντήκοντα ἐρέτας δὲ ἑκατόν. Ἐκ τῶν ἐρετῶν τούτων ἐλαμβάνοντο οἱ τῆς ἀνωτέρας σειρᾶς ὡς πολεμισταὶ ἐν περιπτώσει συμβολῆς κατὰ θάλασσαν, περιοριζομένου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν μάχῃ ἐρετῶν εἰς πεντήκοντα μόνον³.

Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ μεσαιωνικὸν ἡμῶν ναυτικὸν οὐσιωδῶς διέφερε καὶ ἐμειονέκτει τοῦ ναυτικοῦ τῶν ἀρχαίων, καθ' ὅτι εἰς τοῦτο μὲν ἡ ταχύτης τοῦ πλοίου ἦτο ἡ αὐτὴ κατὰ τὸν πλοῦν καὶ κατὰ τὴν συμβολήν, εἰς ἐκεῖνο δὲ ἡ διττὴ χρῆσις τῶν ἐρετῶν τῆς ἀνω σειρᾶς ἡλάττωνε τὴν συνήθη τοῦ πλοίου ταχύτητα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ναυμαχίας. Τὸ μειονέκτημα ὅμως τοῦτο ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς μεθόδου τοῦ μάχεσθαι· τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα προγόνων ἡμῶν ὡς πρωτεύον ὅπλα εἶχον τὸ ἔμβολον, ἡ ἐπωφελὴς τοῦ ὁποίου χρῆσις ἀπῆλθει καὶ ταχύτητα τοῦ σκάφους μεγάλην καὶ εὐστροφίαν αὐτοῦ ἐντελῆ· κατὰ τὸν μεσαίωνα ὅμως οἱ δρόμωνες δὲν ἦσαν δι' ἐμβόλου ἐξωπλισμένοι· ἀπαξ ἀγομένου τοῦ στόλου ἐπὶ τὸ πεδίον τῆς μάχης, ἐκρίνετο ἡ ἐκθασίς αὐτῆς ἐκ τῆς ἀτομικῆς τῶν πληρωμάτων πάλης καὶ ἐκ τῆς καταλλήλου χρήσεως τοῦ ὑγροῦ πυρός, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

Ὁ τύπος ὅμως οὗτος δρομώνων πληρώματος ἑκατὸν ἀνδρῶν, δὲν ἦτο ὁ μοναδικὸς εἰς τοὺς στόλους ἡμῶν τοῦ μεσαίωνα. Ἐναυπηροῦντο καὶ δρόμωνες μειζόνων διαστάσεων, περιλαμβάνοντες κατὰ μὲν τὸν Λέοντα πλῆρωμα διακοσίων ἀνδρῶν ἢ καὶ πλειόνων ἐν ἀνάγκῃ⁴ κατὰ δὲ ἄλλας ἱστορικὰς πληροφορίες⁵ τριακοσίων, ὧν οἱ μὲν διακόσιοι τριάκοντα ἦσαν ἐρέται, οἱ δὲ ἐβδομήκοντα εἰδικῶ-

1 Τὸ ἕως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀπόσπασμα ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ ἐβδομαδιαῖον Περιοδικὸν «Ἡ Πρωτεύουσα».

2 Λέοντος τακτικά, Διάτ. ιθ'. § 4.

3 Λέοντος τακτικά, Διάτ. θι'. § 8.

4 Λέοντος Τακτικά Διάτ. ιθ'. § 8.

5 Κωνστ. τοῦ πορφυρογ. Περί Βασιλείου τάξεως II μθ'.

τερον πολεμιστάκι ἀπὸ τοῦ καταστρώματος μαχόμενοι. Ἀπὸ τοιούτων δρομώνων τῶν τριακοσίων ἀνδρῶν ἀπετελέσθη ὁ στόλος, ὅστις κατὰ τὸ 902 ἔτος ὑπὸ τὸν πατρίκιον Ἰμέριον ἐξεπέμφθη κατὰ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης¹.

Καὶ ἐκ τῶν δικοσίων τριάνοντα ὅμως ἑρετῶν τῶν μειζόνων τούτων δρομώνων — ὧν ἐκάστη ἐλασίας σειρὰ θ' περιελάμβανε βεβλῖως πλείονας τῶν πεντήκοντα ἑρετῶν — ἀπεσπῶντο πολλοὶ ὡς μαχηταὶ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἐν περιπτώσει συμβολῆς, ἐκλεγομένων πάντοτε ὡς ἑρετῶν τῆς κάτω σειρᾶς, οἵτινες πάντως παρέμενον εἰς τὰ σέλμματα αὐτῶν, τῶν δειλοτέρων ἐκ τοῦ πληρώματος, ἵνα μὴ ἀπὸ τοῦ κακοῦ παραδείγματος ἀποθαρρύνονται οἱ λοιποὶ μαχηταί².

Οἱ δρόμωναες ἦσαν κατάρκτικοι ἀπὸ πῶρος ἕως πρύμνης. Πόσους ὅμως εἶχον ἱστοὺς καὶ πῶς ἡ ἱστιοφορὰ αὐτῶν ἦτο διατεταγμένη ἐπικριβῶς δὲν πληροφοροῦσιν ἡμεῖς αἱ ἀπὸ πάσης ἄλλης ἀπόψεως, πολεμικῆς ἰδίᾳ, ἀρκετὰ λεπτομερεῖς πηγαί. Ἐν τούτοις ἐκ τινος τοῦ Λέοντος χωρίου³ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τρεῖς εἶχον ἱστοὺς, ἐξ ἑτέρου δὲ τοιοῦτου⁴ γνωρίζομεν ὅτι ἕκαστος δρόμων ἐπὶ στρατεῖαν ἀποπλέων ἔδει νὰ ἔχῃ διπλοὺς τοὺς αὐχένους (πηδάλια), τὰς κώπας καὶ τοὺς σκαρμούς αὐτῶν, τὰ ἱστία, σχοινία καὶ κάρυα, ὡς ἐπίσης τὰς κεραίας καὶ τοὺς ἱστούς, τὰ κερατάρια καὶ τὰ κατάρτια κατὰ τὴν σύγχρονον γλῶσσαν. Πρὸς δὲ ἔδει νὰ ἔχῃ ἐν τῇ ὀέσῃ, ὡς θ' ἐλέγομεν σήμερον, «ξύλα τινα ἐγκοῖλια καὶ σανίδας καὶ στυππία καὶ πίσσαν καὶ ὑγρόπισσαν» διὰ τὴν ἐπισκευὴν τυχαίως τινος καὶ ἀπροόπτου ἀερίως, ἐπίσης δὲ καὶ νυπηγόν, μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τοῦ πληρώματος αὐτοῦ καταλεγόμενον, μετὰ πάντων τῶν ἀπικιτούμενων ξυλουργικῶν ἐργαλείων⁵.

Περὶ τὸ μέσον τοῦ μεγάλου ἱστοῦ τῶν δρομώνων ἦτο κατασκευασμένον θωράκιόν τι, τὸ κατὰ τὴν σύγχρονον γλῶσσαν ξυλόκαστρον ὀνομαζόμενον, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ, οἱ ἐν αὐτῷ μαχηταὶ ἠκόντιζον ἢ ἐτόξευον κατὰ τοῦ πολεμίου πλοίου ἢ ἔβαλον λίθους ἢ σιδήρεα βάρεα ἢ ἐπέχεον ζεοὺς ἢ ἐμπρηστικὰς ὕλας⁶.

Κατὰ τὴν πρύμνην ἰδρύετο ἐπίστεγόν τι πρὸς κατοικίαν τοῦ *κεντάρχου* — ὁ τοῦ *κεντάρχου κράββατος* — ἐξελέγη δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ σκάφους, τὸ μὲν τιμῆς καὶ διακρίσεως ἕνεκα, τὸ δὲ καὶ ὡς προσφορώτερον πρὸς τε τοῦ σκάφους τὴν κυβέρνησιν καὶ πρὸς τὴν προφύλαξιν τοῦ κεντάρχου ἀπὸ τῶν πολεμίων βελῶν⁷.

Κατὰ τε τὴν πῶρξιν καὶ τὴν πρύμνην τῶν δρομώνων ὑπῆρχον μόνιμα πολεμι-

1 Κωνστ. τοῦ πορφυρογεν. περὶ Βασιλείου τάξεως II. μδ'.

2 Λέοντος Τακτικά. Διάτ. ιθ'. § 19.

3 Λέοντος Τακτικά. Διάτ. ιθ'. § 7.

4 Λέοντος Τακτικά. Διάτ. ιθ'. § 5.

5 Λέοντος Τακτικά. Διάτ. ιθ'. § 5.

6 Λέοντος Τακτικά. Διάτ. ιθ'. § 7.

7 Λέοντος Τακτικά. Διάτ. ιθ'. § 8.

καὶ μηχανήματα, αἱ λεγόμεναι *τεξιβολιστραι*, ἐκτοξεύουσαι πρὸς ἑκατέρας τοῦ δρόμωνος τὰς πλευρὰς κατὰ τῶν πολεμίων μικρὰ βέλη, ἵτινα οἱ βυζαντινοὶ ἀπεκάλουν *μυίας*¹.

Πρὸς χρῆσιν τῶν ἐπιβαινόντων μαχητῶν ἕκαστος δρόμων εἶχε τὰ ἐξῆς ὅπλα².

Ἐβδομήκοντα θώρακας ἀπὸ συρματίνου πλέγματος—κλιθάνια—. Δώδεκα θώρακας ἐλαφρὺς—λαωρίκια ψιλὰ—πρὸς χρῆσιν τῶν πωφρέων, πρωτοκαράδων καὶ σιφωναρίων. Δέκα θώρακας κοινούς—λαωρίνια κοινὰ—. Ὀγδοήκοντα περικεφαλαίας μεταλλικὰς—κασσίδια—. Δέκα περικεφαλαίας μετὰ προσωπίδος—αὐτοπρόσωπα—. Ὀκτὼ ζεύγη χειροψέλων. Ἐκατὸν σπάθας—σπαθία—. Ἐβδομήκοντα ἀσπίδας ἀπὸ δέρματος ἐρραχμμένου—σκουτάρια ραπτὰ—. Τριάκοντα ἀσπίδας λυδίας—σκουτάρια λυδιάτικα—. Ὀγδοήκοντα κοντοὺς μετὰ σιδηρᾶς αἰχμῆς—κοντάρια μετὰ τριβελίων—. Εἴκοσι λογχοδρέπανα, πρὸς καταστροφὴν τῆς ἐξαρτίας καὶ τῶν ἰστίων τοῦ πολεμίου σκάφους. Ἐκατὸν λόγχας—μεναύλια—. Ἐκατὸν ἀκόντια περσικὰ—ρικτάρια—. Πεντήκοντα τόξα ῥωμαϊκὰ τοξαρέας ρωμαίων σὺν κόρδων διπλῶν—. Εἴκοσι βαλλίστρας—ναύκλας μετὰ χειροτοξοβολίστρων καὶ κόρδων μεταξωτῶν—. Μύρια βέλη—σαγίτας—. Διακόσια μικρὰ βέλη—μυίας—. Μυρίους τριβόλους³—τριβόλια—. Τέσσαρας ἀρπάγας ἀλυσιδωτὰς—ἀγρίφους μετὰ ἀλυσιδίων—. Πεντήκοντα ἐπενδύτας θωράκων ἀπὸ πυκνοῦ ὑφάσματος—ἐπιλώρικα—. Πεντήκοντα τιάρας—καμελαύκια.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐξόπλισις τοῦ πολεμικοῦ δρόμωνος κατὰ τὴν δέκατον αἰῶνα ὡς περιγράφει αὐτὴν λεπτομερῶς ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ πορφυρογέννητος ἐν κεφαλαίῳ μὲ τοῦ Π βιβλίου τῆς περὶ Βασιλείου τάξεως συγγραφῆς αὐτοῦ.

Συνεπληροῦτο δὲ ἡ μὲν τῶν ἀνδρῶν ἐξόπλισις διὰ τῶν λεγόμενων χειροσιφώνων⁴, οἵτινες ἦσαν μικρὰ πῆλινα ἢ ὑέλινα δοχεῖα, περιέχοντα ὑγρὸν πῦρ καὶ κρυπτόμενα ὅπισθεν τῶν ἀσπίδων τῶν μαχητῶν, οἵτινες κατὰ τὴν εἰς χεῖρας συμπλοκὴν ἔβαλον ταῦτα κατὰ πρόσωπον τῶν πολεμίων· ἡ δὲ τῶν πλοίων δι' ἀριθμοῦ τινος χυτρῶν πηλίνων, περιεχουσῶν ἐπίσης ὑγρὸν πῦρ⁵, αἵτινες ριπτόμε-

1. Λέοντος. Τακτικά. Διάτ. ιθ'. § 53.

2. Κωνσταντ. τοῦ Πορφυρογ. Περί Βασιλείου τάξεως II. με'. σελ. 669 ἔκδ. Βόν. Παραβλ. καὶ Λέοντος Τακτικά. Διάτ. ε'. § 4.

3. Οἱ τριβόλοι ἦσαν ὅπλα, ὧν ἐποιοῦντο χρῆσιν κατὰ ξηρὰν πρὸς τὰς τοῦ ἵππικοῦ ἐπελάσεις, κατεσκευάζοντο δὲ ἀπὸ τεσσάρων σιδηρῶν ράβδων ἀποληγουσῶν εἰς αἰχμὰς καὶ συννημένων οὕτως ὥστε, αἱ μὲν τρεῖς ἐσχημάτιζον τρίποδα ἐμπηγνύμενον εἰς τὴν γῆν ἡ δὲ τετάρτη ὑψοῦτο κατακορύφως· οἱ τριβόλοι κατεσπείροντο εἰς στενωπούς καὶ ἄλλα μέρη, δι' ὧν ἐπέκειτο ἡ διάθασις ἐχθρικοῦ ἵππικοῦ. Ἐπὶ ναυμαχιῶν οἱ τριβόλοι ἐρρίπτοντο ἐπὶ τοῦ πολεμίου καταστρώματος ἵνα δι' αὐτῶν ἐμποδίζωνται αἱ κινήσεις τῶν μαχητῶν.

4. Λέοντος Τακτικά. Διατ. ιθ'. § 58.

5. Λέοντος Τακτικά. Διατ. ιθ', § 57.

ναι διὰ τῶν χειρῶν κατὰ τοῦ πολεμίου σκάφους καὶ θραυόμεναι μετέδιδον εἰς αὐτὸ τὸ πῦρ, ἐπικουροῦσαι οὕτω εἰς τὸ καταστρεπτικὸν ἔργον τῶν εἰδικῶν κατὰ τὴν πρῶραν τοῦ πλοίου σιφώνων πρὸς ἐξακόντισιν τοῦ ὑγροῦ πυρὸς τοῦ φοβεροῦ τούτου ἀπορρήτου τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους.

Ἡ πρῶρα τοῦ βυζαντινοῦ δρόμωνος ἐκοσμεῖτο δι' ἀκροστολίου, ὅπερ συνήθως ἦτο προτομὴ λέοντος ἢ ἄλλου ἀγρίου θηρίου κατεσκευασμένη μὲν ἐκ σιδήρου ἢ χαλκοῦ, πεποικιλμένη δὲ διὰ χρυσοῦ, ἀπὸ τὸ χκῖνον στόμα τῆς ὁποίας προέβαλον οἱ σίφωνες τοῦ ὑγροῦ πυρὸς, σωλῆνες εὐκμπτοι καὶ εὐχείριστοι, ἐπενδεδυμένοι διὰ χαλκοῦ ¹ δυνάμενοι νὰ συνδιπλωθῶσι καὶ ἀνπτυχθῶσι κατὰ τὰς ἀνάγκας, παρεμφερεῖς δὲ πρὸς τοὺς σημερινούς πυροσβεστικούς σωλῆνας.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὄπλον, τὸ χρησιμοποιοῦμενον πρὸς ἐξακόντισιν τοῦ ἀπορρήτου ὑγροῦ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἦτο τὸ φοβερώτερον ἐκ τῶν ὄπλων τοῦ μεσαιωνικοῦ δρόμωνος. Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν προβλλομένων ἀπὸ τῆς πρῶρας σιφώνων πανικὸς κατελάμβανε τὰ πολέμια πλοῖα, ὧν τὰ πληρώματα ἐπανειλημμένως ἔλαβον πικρὰν πείραν τοῦ φοβεροῦ τούτου πολεμικοῦ μέσου.

II

Ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ χρονογράφου Μαλάλα ἱστορούμενα περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ στόλου τοῦ ἀποστάτου Βιταλικοῦ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου, τὴν πρώτην ἰδέαν τῆς παραισκευῆς μέσου πρὸς πυρπόλησιν τῶν πολεμίων πλοίων δέον ν' ἀναγάγωμεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔκτου αἰῶνος, κατὰ τὸ 514 μ. X.

Κατὰ ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος μετεπέμψατο παρ' ἐαυτοῦ φιλόσοφόν τινα Ἀθηναῖον, συνώνυμον τοῦ μεγάλου πλατωνικοῦ φιλοσόφου Πρόκλου, ὅστις περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν χημείαν ἐμπειρότατος ὧν, κατεσκεύασε κόνιν τινα ἀπὸ θείου ἀπύρου, ἣτις ἐπὶ τῶν πολεμίων πλοίων ριπτομένη καὶ ὑπὸ μόνῃς τῆς ἡλιακῆς ἀπτομένη θερμότητος κατέκαie ταῦτα. Διὰ τοιαύτης δὲ τινος κόνεως βεβαίως ὁ Μαλάλας ὅτι κατεστράφη τοῦ Βιταλιανοῦ ὁ στόλος ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω².

Ἀνεξαρτήτως ὅμως πρὸς τὴν ἀφήγησιν ταύτην τοῦ βυζαντινοῦ χρονογράφου, καὶ χωρὶς τινος ἱστορικῆς γεγονότων συνοχῆς, ἐπιμαρτυρούσης ἢ μὴ τὴν ἐν τοῖς μετέπειτα ἀπὸ τοῦ 514 χρόνους χρῆσιν ἐν πολέμῳ τῆς σκευασίας τοῦ φιλοσόφου Πρόκλου, ἀναφαίνεται μετὰ ἡμιόλιον περίπου αἰῶνος ἢ χρῆσις ἐτέρης σκευασίας, ὑγρᾶς ὅμως ταύτης καὶ οὐχὶ κόνεως, τῆς ἐν ἔτει 672 μ. X. παρασκευασθείσης ὑπὸ τοῦ συρίου μοναχοῦ Καλλινίκου.

Ἡ σκευασία αὕτη εἶνε τὸ ὑγρὸν πῦρ, τὸ ἀπόρρητον πολεμικὸν μέσον τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ αὐτοκράτορες

¹ «χακῶ ἡμφιεσμένοι» Λέοντος Τακτικά. Διατ. ιθ. § 6.

² Ἰωάννου Μαλάλα. Χρονογραφίας λόγος ΙΔ. σελ. 403—406 ἐκδ. Βόν.

τοῦ Βυζαντίου ἤρξαντο μεταχειριζόμενοι τοῦτο οἱ στόλοι αὐτῶν ἀπέκτησαν ἐπὶ τῶν στόλων τῶν βαρβάρων ἐθνῶν, πρὸς τὰ ὅποια ἀντεπάλαιον ἀδιαφιλονείκητον ὑπεροχὴν.

Καίτοι δὲ ἐξηκολούθει ἐν τῇ κατὰ θάλασσαν τακτικῇ καὶ μετὰ τοῦ ὕγρου πυρὸς τὴν ἐμφάνισιν ὁ ἀρχαιότερος τρόπος τοῦ μάχεσθαι ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων, οὐχ ἦττον τὸ νέον τοῦτο ὄπλον ἐπέβαλε βεβαίως μετὰ τὴν παραδοχὴν αὐτοῦ μεταρρυθμίσεις τινὰς οὐσιώδεις εἰς τὴν ναυπηγίαν.

Ἐν τῇ κατὰ θάλασσαν τακτικῇ ἔκτοτε ἀποφεύγεται πλέον ἐπιμελῶς ἡ προσκύλησις πρὸς τὸ πολέμιον πλοῖον· ἡ ἀτομικὴ πάλη τῶν πληρωμάτων δὲν πρόκειται εἰς τὸ μέλλον νὰ ἀποφασίσῃ μόνη τὴν ἔκβασιν τῆς μάχης· αὕτη ἤδη κρίνεται μάλλον ὑπὸ τῶν σιφώνων τοῦ ὕγρου πυρὸς, ἔκκστος δὲ κυβερνήτης· ἐπὶ πολέμιου ἐπιτιθέμενος πλοίου καὶ πρὸς τοῦτο συμπλεκόμενος, δέον νὰ ᾖ ἑτοιμος ὅπως κείῃ τὰς ἀρπάγας καὶ ἀποσπασθῇ τοῦ πυρπολουμένου ἀντιπάλου πρὶν ἢ καταβρωθῇ ὑπὸ τῶν ιδίων αὐτοῦ φλογῶν· τὸ χαλκοῦν ἔμβολον τῶν ἀρχαίων νηῶν καὶ ὁ ναυμαχικὸς κόραξ τῶν Ῥωμαίων δὲν ἀναφαίνονται πλέον εἰς τὸ ναυτιλόν τοῦ Βυζαντίου, ὑποχωρήσαντα ὀριστικῶς πρὸ τῶν τρομερῶν σιφώνων δι' ὧν ἐξκκοντίζεται τοῦ συρίου μοναχοῦ ἡ θαυμασία σκευασία.

Ὅποια τις ἦν ἔμως ἡ σκευασία αὕτη; Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἐν τῇ Ἀλεξιάδι αὐτῆς ἱστοροῦσα τὴν τοῦ Δυρραχίου πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ Βοημούνδου ἀναφέρει τὴν χρῆσιν σκευασίας τινος ἦν ἐνυγρον πῦρ¹ ἀποκαλεῖ καὶ ἥς ἐχρήσαντο ἐπιτυχῶς οἱ πολιορκούμενοι οὐ μόνον πρὸς καταστροφὴν τῶν πολιορκητικῶν μηχανημάτων, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον ἔτι τῶν ἐπιτιθεμένων ἢ εἰς πολιορκητικὰ ἔργα ἀσχολουμένων στρατιωτῶν τοῦ Βοημούνδου. Ἰδοὺ δὲ τινι τρόπῳ περιγράφεται ὑπὸ τῆς πορφυρογεννήτου συγγραφέως ἡ σκευασία αὕτη. «Ἀπὸ τῆς πεύκης καὶ ἄλλων τοιούτων δένδρων δειθαλῶν συνάγεται δάκρυον εὐκανυστον· τοῦτο μετὰ θείου τριβόμενον ἐμβάλλεται τε εἰς αὐλίσκους καλάμων καὶ ἐμφυσᾶται παρὰ τοῦ παίζοντος λάβρῳ καὶ συνεχεῖ τῷ πνεύματι· κᾶθ' οὕτως ὁμιλεῖ τῷ πρὸς ἄκρον πυρὶ καὶ ἐξάπτεται καὶ ὥσπερ πρηστήρ ἐμπίπτει ταῖς ἀντιπρόσωπον ὄψεσι².»

Ἡ περιγραφὴ ὅμως αὕτη, ἀτελής ὡς νομίζομεν οὖσα, ἀμυδρὰν μόλις παρέχει ἡμῖν ἰδέαν τῶν συστατικῶν τοῦ ὕγρου πυρὸς. Πιθανὸν μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων τοῦτο στοιχείων νὰ κατελέγετο καὶ ἡ ρητίνη—τὸ εὐκανυστον δάκρυον τῆς πεύκης—καὶ τὸ θεῖον, ἀμφότεραι οὐσίαι λίαν εὐφλεκτοι· τὰ περιγραφόμενα ὅμως ὑπὸ πάντων ἀνεξαίρετως τῶν χρονολογῶν ἀποτελέσματα τοῦ ὕγρου πυρὸς ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο ἀπλῆ τις ἐμπρηστικὴ καὶ εὐφλεκτος σκευασία. Τὸ ὕγρον πῦρ ἐξακοντιζόμενον ἐξερρήγνυτο, αἱ δ' ἐμπρηστικαὶ

¹ Ἄννα Κομνηνὴ. Ἀλεξ. XIII, 4, τόμ. 2, σελ. 192 ἐκδ. Βόν.

² Ἄννα Κομνηνὴ Ἀλεξ. XIII, 3 τόμ. 2 σελ. 189 ἐκδ. Βόν.

αὐτοῦ φλόγες παρηκολούθουν πάντοτε προηγουμένην αὐτοῦ ἔκρηξιν. Ἴδου ἄλλως πῶς ὁ αὐτοκράτωρ Λέων περιγράφει τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα τοῦ ὑγροῦ πυρός. «Πολλὰ δὲ καὶ ἐπιτηδεύματα τοῖς παλαιοῖς καὶ δὴ καὶ τοῖς νεωτέροις ἐπενόηθη κατὰ τῶν πολεμικῶν πλοίων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς πολεμούντων οἶον τό τε ἐσκευασμένον πῦρ μετὰ βροντῆς καὶ καπνοῦ προσπόρου διὰ τῶν σιφῶνων πεμπόμενον καὶ καταπρήζων αὐτά.»¹.

Δὲν ἦτο ὅθεν ἀπλῆ τις εὐφλεκτος καὶ ἐμπρηστικὴ σκευασία τὸ ὑγρὸν πῦρ ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας μετχγενεστέως διὰ τῶν πυρπολικῶν μετεχειρίσθησαν τὰ ναυτικὰ τῶν ἐσπερίων κρατῶν καὶ τὸ ἡμέτερον κατὰ τὴν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας μεγάλῃν ἡμῶν ἐπανάστασιν. Ὁ μετὰ βροντῆς ἐξακοντισμὸς τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης σκευασίας δικαιολογεῖ τὴν κατὰταξιν αὐτῆς μεταξὺ τῶν διαφόρων πυριτίδων, δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ τὸ ὑγρὸν πῦρ ὡς πρώτη τις καὶ ὑποτυπώδης ἐφαρμογὴ πυρίτιδος εἰς πολεμικὰ ἔργα.

Νεώτεροι ἐρευνηταὶ παρесеύασαν μίγματα ποικίλα, παρουσιάζοντα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός ἀποτελέσματα, οὐχὶ ὅμως ἀκριβῶς ὡς ταῦτα ὑπὸ τῶν συγχρόνων περιεγράφησαν. Προσῆγγισαν ἄρχ οὗτοι εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ἀπόρητον; ἀμφιβάλλομεν. Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐτήρησαν ἐπιμελῶς τὸ ἀπόρητον ἐφ' οὗ ἐστήριζαν τὴν κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴν αὐτῶν. Παρήρχοντο αἱ γενναίαι, ἀνετρέποντο αἱ δυναστεῖαι, τὸ μυστικὸν ἐν τούτοις ἐτηρεῖτο καὶ οὐδεὶς ἀναφέρεται ποτε καταδόσας αὐτό. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ πορφυρογέννητος ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν συγγραφῇ αὐτοῦ, ἐντελλόμενος πρὸς τοῦτον τὴν αὐστηράν τοῦ ἀπορρήτου τήρησιν, διδάσκει τὸν υἱὸν καὶ διαδόχον του νὰ ἀρνηθῇ εἰς τοὺς συμμάχους τοὺς αἰτήσοντας παρ' αὐτοῦ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τοῦ ὑγροῦ πυρός, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι τοῦτο ἀδὶ ἀγγέλου τῷ μεγάλῳ καὶ πρώτῳ βασιλεῖ χριστιανῷ ἀγίῳ Κωνσταντίνῳ ἐφανερώθη καὶ ἐδιδάχθη.....καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν ὁ μέγας οὗτος βασιλεὺς ἐξασφαλιζόμενος περὶ τούτου ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ τῆς τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας ἀρὰς ἐγγραφεῖναι πεποίηκεν, ἵνα ὁ ἐκ τοῦ τοιοῦτου πυρός εἰς ἕτερον ἔθνος δοῦναι τολμήσας, μήτε χριστιανὸς ὀνομάζεται, μήτε ἀξίας τινος ἢ ἀρχῆς ἀξιοῦται, ἀλλ' εἰ τινὰ καὶ ἔχων τύχην, καὶ ἀπὸ ταύτης ἐκβάλλεται καὶ εἰς αἰῶνα αἰώνων ἀναθεματίζεται καὶ παραδειγματίζεται, εἴτε βασιλεὺς, εἴτε πατριάρχης, εἴτε τις ἄλλος οἶος οὖν ἄνθρωπος, εἴτε ἀρχων, εἴτε ἀρχόμενος τυγχάνῃ ὁ τὴν τοιαύτην ἐντολὴν παραβαίνειν πειρώμενος»². Ὑπὸ τὸ κράτος ὅθεν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀναθέματος ἐτηρήθη ἐπὶ αἰῶνας τὸ μυστικόν· δὲν ἐτόλμα οὐδεὶς νὰ προδώσῃ τοῦτο. Ἐδέσμευε πάντας ἢ ἄλυσος τῆς ἀρχῆς τῆς ἐκ-

¹ Λέοντος Τακτικά. Διάτ. 19' § 52.

² Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου. Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν. 17'. τόμ. 3, σελ. 84, 85. Βόν.

κλησίας, ἡ ὁποία κατὰ τὰς τότε κρατούσας ιδέας ἦτο βαρυτέρα καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος καὶ τῆς προδοσίας τῆς πατρίδος.

Πολὺ βραδύτερον μετὰ πάροδον αἰώνων ὅλων ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν πολέμοις ἐμφανίσεως τοῦ ὑγροῦ τῶν Βυζαντινῶν πυρός, ἀναφέρονται οἱ ἄραβες μεταχειριζόμενοι παρομοίας σκευασίας· ταύτας ὅμως οἱ τὴν χημείαν προαγαγόντες ἄραβες παρεσκεύασαν δι' ἰδίας ἐρευνητικῆς ἐργασίας, οὐδέποτε δὲ ἀναφέρεται τις τῶν ἄξιωματικῶν ἢ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους προδώσας αὐτοῖς τὸ ἀπόρητον τῆς κατασκευῆς.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὅπλα μὲ τὰ ὁποῖα ἦτο ἐξωπλισμένος καὶ τοιοῦτος ὡς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν αὐτὸν ἦτο ὁ δρόμων, τὸ πολεμικὸν πλοῖον τῆς κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἐν Βυζαντίῳ ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι αἱ περὶ τοῦ δρόμωνος πληροφορίες, αἱ παρεχόμεναι ὑπὸ τῶν συγχρόνων χρονογράφων καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, δὲν ἀρκοῦσιν ὅπως τελείως ἀναπαρασταθῇ ἐν τε τῷ συνόλῳ καὶ ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ τὸ μεσαιωνικὸν σκάφος, οὐχ' ἔττον ὅμως ἐπὶ μικρὸν συμπληρούμεναι κατὰ τὰ κενὰ αὐτῶν ἐπιτρέπεται νὰ λάβωμεν σαφῆ τινὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἔττον ιδέαν περὶ αὐτοῦ.

Πλοῖον ὡς ὁ δρόμων περιλαμβάνον πλήρωμα τριακοσίων ἀνδρῶν καὶ ἐξωπλισμένον μὲ τὰ πολυάριθμα καὶ πολυώνυμα ὅπλα, τὰ ὁποῖα ἀνωτέρω ἀπηριθμήσαμεν δὲν ἦτο μικρὸν τὰς διαστάσεις. Ἄν συγκρίνωμεν δ' αὐτὸν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀττικὴν τριήρη ἦτο ἀνχμφισθητῶς μεγαλύτερος, ἀλλ' ἐνταυτῷ βαρύτερος καὶ ὀλιγώτερον εὐχείριστος.

Καὶ ἐξακολουθεῖ μὲν ἔτι καὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα τῶν δρομώνων ἡ ὑπερίσθμις ὅπως καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων πλοίων, καὶ ἡ εὐχερὴς αὐτῶν προσάραξις κατὰ τοὺς ἀμμόδεις αἰγικλούς, οὐχ' ἔττον οὐσιώδης καὶ μεγάλη διαφορὰ παρατηρεῖται ἤδη, ὅτι τῶν δρομώνων οἱ ἴστοι οὐδέποτε κατὰ τὴν μάχην ἀφιστοῦνται ὡς εἰς τὰς τριήρεις, τὰ δὲ πλήρωμα αὐτῶν δὲν ἀποβιβάζονται διὰ τὸ ἄριστον ἢ τὸ δεῖπνον· ὁ πλοῦς δύναται νὰ παραταθῇ ἐπὶ πλεόντερον χρόνον καὶ τὰ ἐν τῷ πλοίῳ ἐφόδια εἶσιν ἐπαρκῆ διὰ τὸ πολυάριθμον αὐτοῦ πλήρωμα ἐπὶ πλείονος ἡμέρας.

Δὲν εἶνε ὁ δρόμων κωπήρης ἀπλοῦν καὶ ἐλαφρότατον πλοῖον, ἐξ οὐρίας μόνον ὡς ἡ τριήρης χρώμενον τοῖς ἰστίοις αὐτοῦ. Πλέει ἐπ' ἴσης καλῶς ὑπὸ τὰ ἰστία καὶ ἡ δεξιὰ χρήσις τῶν κατὰ τόπους καὶ ὥρας κρατούντων ἀνέμων ἀρχίζει ἤδη νὰ λαμβάνῃ ἐν τῇ κατὰ θάλασσαν στρατηγίᾳ τὴν θέσιν αὐτῆς.

Τὸ ναυτικὸν ὅμως τὸ ἀπὸ τοιούτων πολεμικῶν πλοίων ἀποτελούμενον καὶ κατὰ ἑκατοντάδας καὶ χιλιάδας ἐν ἐκστρατείᾳ τοιαῦτα ἐκπέμπον πολεμικὰ πλοῖα ἔδει νὰ ἔχῃ ὀργάνωσιν οὐ τὴν τυχοῦσαν.

III

Ἐκαστος δρόμων ἐκυβερᾷτο ὑπὸ ἀξιωματικοῦ, καλουμένου κεντάρχου¹ Δεύτερος δὲ ἀξιωματικὸς μετὰ τὸν κένταρχον θὰ ἦτο πιθανῶς ὁ πρωρεὺς²—ὁ παρ' ἡμῖν σήμερον ὑπαρχος—περὶ τοῦ ὁποίου ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ἀναφέρει ὅτι ἐκάθητο ἄνω πον τῆς πρώρας ἔνοπλος· ὁ ἀξιωματικὸς οὗτος ἐπικουρῶν τῷ κεντάρχῳ θὰ ἦτο φαίνεται ἐπιφορτισμένος εἰδικώτερον τὴν διεύθυνσιν τῆς μάχης κατὰ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ καταστρώματος τοῦ δρόμωνος. Ἐτεροὶ ἀξιωματικοὶ ἦσαν οἱ κυβερνῆται τῶν τοῦ δρόμωνος αὐχένων, οἱ πηδαλιούχοι ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, οἱ παρὰ τῶν βυζαντινῶν καλούμενοι πρωτοκάραβοι³. εἴποντο δὲ τούτοις σειρὰ ὅλη τιτλοφόρων οἶον οἱ κάραβοι, οἱ πρωτελάται, οἱ δευτεροελάται, οἱ σιφωνάριοι· καὶ περὶ μὲν τῶν καθηκόντων τῶν καράβων αἱ πηγαὶ δὲν παρέχουσιν ἡμῖν σαφεῖς ἐξηγήσεις, οἱ πρωτελάται δὲ καὶ οἱ δευτεροελάται ἦσαν πιθανῶς ἐπιφορτισμένοι τὴν τήρησιν τῆς ἐρρύθμου εἰρεσίας, οἱ δὲ σιφωνάριοι, οἱ καὶ σιφωνάτωρες ἐπίσης λεγόμενοι, εἶχον ὡς καὶ ἐκ τοῦ τίτλου αὐτῶν δηλοῦται τὸ εἰδικώτερον ἔργον τοῦ χειρισμοῦ τῶν σιφῶνων τοῦ ὕγρου πυρός.

Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ἐν τοῖς τακτικοῖς αὐτοῦ⁴ ἀναφέρει ὅτι οἱ πρῶτοι ἐρέται ἐκάστης ἐλασίας ἦσαν, «οἱ μὲν σιφωνάτωρες, οἱ δὲ ἀγκύρας βάλλοντες,» ἀντίστοιχοι δὴλον ὅτι πρὸς τοὺς σημερινοὺς ἡμῶν πρῶτοις.

Ὁ στόλος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους ἀπετελεῖτο ἐκ δύο διακεκριμένων οὕτως εἰπεῖν μοιρῶν. Ἐκ τοῦ κυρίως αὐτοκρατορικοῦ στόλου—τοῦ βασιλικοῦ πλοΐμου—καὶ ἐκ τοῦ ἐπαρχιακοῦ στόλου—τοῦ θεματικοῦ πλοΐμου.⁵

Τὸ βασιλικὸν πλοῖμον ἀπετελεῖτο ἐκ πλοίων ναυπηγουμένων καὶ ἐξοπλιζομένων ἐν τῇ ναυστάθμῳ τοῦ Βυζαντίου, ἀναλώμασι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου· ἀπετέλει δὲ τὸ κύριον μέρος τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως.

Τὰ πληρώματα τῶν πλοίων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου ἀπηρτίζοντο ἐξ ἐθελοντῶν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐλλήνων. Ἡ μεγάλη ἔκτασις τῶν παραλίων τοῦ κράτους, ἡ κατ'ἀλλήλους αὐτῶν θέσις μεταξύ ἀνατολῆς καὶ δύσεως καὶ τὸ ναυτικὸν πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν κατοίκων, προήγαγον ἐνωρίτατα τὴν ναυτικὴν ἐμπορίαν, ἡ ὁποία καὶ τὰ ταμεῖα τοῦ κράτους ἐπλούτιζε καὶ ναύτας

1 Λέοντος Τακτικά. Διατ. ιθ'. § 8.—Παρά τισιν ὁμοιως τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων ἀναφέρεται ὡς ἐπωνυμία τοῦ κυβερνήτου ἡ λέξις δρουχάριος, ἀλλ' ὁ τίτλος οὗτος μᾶλλον εἰς τὸν γενικὸν ἀρχηγὸν τοῦ στόλου, εἰς τὸν ναύαρχον ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἀρμόζει.

2 Λέοντος Τακτικά. Διατ. ιθ'. § 8.

3 Λέοντος Τακτικά. Διατ. ιθ'. § 8.—Ζωναρᾶς εἰς Κωνστ. Δούκα σελ. 216.

4 Λέοντος Τακτικά. Διατ. ιθ'. § 8.

5 Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου. Περὶ τῆς Βασιλείου τάξεως. II. μδ'. καὶ με'.—Λέοντος Τακτικά. Διατ. ιθ'. § 24 καὶ 25.

πεπειραμένους κατήρτιζε. Ἀπὸ τῶν νευτῶν τούτων ἐπὶ μισθῷ προσλαμβανομένων ἀπετελοῦντο τὰ ἐρετικά τοῦ βασιλικοῦ πλοίου καὶ διὰ τῶν νευτῶν τούτων, ὡς ἐπίσης διὰ τῶν πλοίων στρατιωτῶν τῶν παραλίων θεμάτων, ἐθαλασσοκράτησαν ἐπὶ αἰῶνας καὶ κατὰ πλείστας περιστάσεις οἱ αὐτοκράτορες ἡμῶν κατὰ τὴν Μεσόγειον. Ἐνίοτε ὅμως προσελαμβάνοντο καὶ ξένοι μισθοφόροι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου, ἰδίως Ρῶσσοι, ἀλλ' ἡ ἀναλογία τῶν ξένων πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἦν ἐλαχίστη. Οὕτω ἐν τῇ κατὰ τῆς Κρήτης στρατείᾳ τοῦ 902 ὑπὸ τὸν πατρίκιον Ἰμέριον μεταξὺ 34200 ἐρετῶν ἐν ὅλῳ, ἐπιβαινόντων τοῦ στρατεύσαντος στόλου, ἀριθμοῦνται μόνον 700 Ρῶσσοι.¹

Οὗ μόνον δὲ ἡ καταβολὴ τῆς μισθοδοσίας τῶν πληρωμάτων τοῦ βασιλικοῦ πλοίου ἐγένετο ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἐν γένει ἡ περὶ τῆς ἐξαρτίσεως τοῦ στόλου τούτου φροντίς, ἡ σήμερον εἰδικῶς εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν ναυστάθμων ἀνήκουσα, ἦτο φαίνεται ἐμπειστέυμένη τότε εἰς ὠρισμένους τῆς αὐτῆς ὑπαλλήλους. Καὶ ἀναφέρεται μὲν ἐν κεφαλαίῳ με' τοῦ II βιβλίου τῆς περὶ Βασιλείου τάξεως συγγραφῆς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, τῷ περιγράφοντι τὴν παρασκευὴν τῆς ἐν ἔτει 956 ἀποτυχούσης ἐπὶ Κρήτην στρατείας ὑπὸ Κωνσταντίνον τὸν Γογγύλην, πρωτοσπαθᾶριός τις Ἰωάνκειμ, τιτλοφορούμενος ἄρχων τοῦ ἀρμαμέντου², ὡς παραλαμβάνων χρήματα ἀπὸ τοῦ εἰδικοῦ ταμείου τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς προμηθεῖαν διαφόρων ὑλικῶν, ὡς ἐπίσης ἀναφέρονται μισθοδοτούμενοι ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ταμείου ἀρμενορράφοι³ — ἰστιοποιοὶ ὡς σήμερον θὰ ἐλέγομεν—ἐξ οὗ δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι πιθανὸν νὰ ὑπῆρχε καὶ εἰδικὴ τις τάξις ὑπαλλήλων ἔχουσα ἔργον τὴν φροντίδα τῆς ἐξοπλίσεως τοῦ στόλου, οὐχ ἦττον ἐκ τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου τῆς συγγραφῆς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου πληροφορούμεθα ὅτι τὸ μὲν σέκρετον τοῦ εἰδικοῦ μεριμνᾶ περὶ τῆς προμηθείας ὑλικῶν καὶ ὅπλων διὰ τὰ ἐκπλεύσοντα πλοῖα, ὡς θὰ ἐμερίμνων σήμερον ἐν τῷ ἡμετέρῳ ναυστάθμῳ ὁ ἔφορος τοῦ λιμένος ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐφόρου τοῦ ὑλικοῦ καὶ τοῦ ἐπιστάτου τῶν ἀποθηκῶν, τὸ δὲ σέκρετον τοῦ βασιλικοῦ βεστιαρίου, δηλαδὴ ἡ ὑπηρεσία τῶν ἱματιοφυλάκων τοῦ βασιλέως μεριμνᾶ ἐπίσης περὶ τῆς προμηθείας ἐτέρων ὑλικῶν διὰ τὰ αὐτὰ πλοῖα⁴. Ἀλλ' αἱ ἀτελεῖς αὗται πληροφορίαι δὲν ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ προσδιορίσωμεν καὶ διαγράψωμεν ἀκριβῶς τὰ ὅρια τῆς ἐνεργείας τόσον τῶν εἰδικῶν ὑπαλλήλων—ὡς τοῦ ἄρχοντος τοῦ ἀρμαμέντου—ὅσον

1 Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Περὶ τῆς Βασιλείου τάξεως II μδ'.

2 Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου. Περὶ τῆς Βασιλείου τάξεως II. με. σελ. 673. ἐκδ. Βόν.

3 Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρ. Περὶ τῆς Βασιλείου τάξεως II με'. σελ. 674 ἐκδ. Βόν.

4 Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου. Περὶ τῆς Βασιλείου τάξεως II με'. σελ. 674—678 ἐκδ. Βόν.

καὶ γενικώτερον τῶν αὐλικῶν ὑπαλλήλων, τῶν λόγῳ βεβχίως ὑπηρεσιακοῦ καθήκοντος μεριμνόντων διὰ τὴν ἐξόπλισιν τῶν βασιλικῶν πλοίων.

Τὰ δὲ θεματικὰ πλοῖμα, ὑπὸ τῶν διαφόρων θεμάτων ναυπηγούμενα καὶ ἐξοπλιζόμενα ἀναλώμασι τῶν θεματικῶν ταμείων, ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀρχηγίαν τῶν πλοίων στρατηγῶν τῶν θεμάτων, τῶν καὶ θεματικῶν δρουγγαρίων καλουμένων. Ὁ θεματικὸς οὗτος στόλος δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ ὡς στόλος ἐφεδρείας δὲν ἦτο μόνιμος· καὶ ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης οἱ κατὰ θέματα στρατηγοὶ ἐξώπλιζον τόσα μόνον πλοῖα, ὅσα ἐπῆρκουν διὰ τὴν φρούρησιν τῶν παραλίων ἐκάστου θέματος· ἐν καιρῷ ὅμως ἐκστρατείας, εἰς τὴν ὁποίαν διετάσσοντο νὰ συμμετάσχωσι, ἐξώπλιζον περισσότερα πλοῖα, τὰ ὅποια τότε, μετὰ τοῦ βασιλικοῦ πλοίου ἐνούμενα, ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν γενικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου, τοῦ δρουγγαρίου τοῦ πλοίου, ὡς οὗτος ἀπεκαλεῖτο κατὰ τὴν βυζαντινὴν φρασεολογίαν.

Οὕτω τὸν ὑπὸ τὸν Ἱμέριον συνταχθέντα στόλον, κατὰ τὴν ἐν ἔτει 902 εἰς ἀνάγκησιν τῆς Κρήτης στρατείαν, ἀπετέλεσαν ἐν ὅλῳ ἑκατὸν ἐβδομήκοντα ἐπτὰ πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων, τὰ μὲν ἑκατὸν ἦσαν πλοῖα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου — τοῦ βασιλικοῦ πλοίου — τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἐβδομήκοντα καὶ ἐπτὰ ἀνῆκον εἰς τέσσαρα θέματα διαταχθέντα νὰ μετάσχωσι τῆς στρατείας ἐκεῖνης¹.

Καὶ τὰ θεματικὰ ὅμως πλοῖμα ὑπὸ ἔποψιν ἀριθμητικῆς δυνάμεως οὐδαμῶς διέφερον τῶν βασιλικῶν ὡς καταφαίνεται ἐκ τῆς καταγραφῆς τῶν ἀνδρῶν τῆς ὑπὸ τὸν Ἱμέριον στρατείας, ἣ ὁποία περιέχεται ἐν κεφαλαίῳ με' τοῦ II βιβλίου τῆς Περὶ Βασιλείου τάξεως συγγραφῆς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου. Ὡστε καὶ εἰς ταῦτα δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσιν ὅσα περὶ ὀπλισμοῦ καὶ ἀξιωματικῶν τῶν δρομῶνων ἀνωτέρω ἐρρήθησαν.

Τὰ πληρώματα τῶν θεματικῶν πλοίων ἀπετελοῦντο ἐκ τάξεως τινος πολιτῶν, οἵτινες ὠνομάζοντο πλοῖμοι στρατιῶται τῶν θεμάτων καὶ οἱ ὅποιοι ἀντὶ τῆς νομῆς στρατιωτικοῦ κτήματος, τὸ ὅποion ἐν τῷ θεματι αὐτῶν ἐλάβανον ἀπὸ τοῦ δημοσίου εἶχον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ στρατεύωνται ἐπὶ τῶν θεματικῶν πλοίων, ἐπαρκοῦντες ἐξ ἰδίων μὲν ὡς πρὸς τὴν ἐξόπλισιν αὐτῶν, μισθοδοτούμενοι ἔμως ὑπὸ τοῦ κράτους διαρκούσης τῆς στρατείας. Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς τοιαύτης κατάρτισεως τῶν πληρωμάτων τῶν θεματικῶν πλοίων εἶχε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ στρατιωτικῇ ὁργανώσει τῆς ἐν Βυζαντίῳ αὐτοκρατορίας.

Ὡς γνωστὸν τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος διηρεῖτο στρατιωτικῶς εἰς τμήματα καλούμενα θέματα. Ἐν ἐκάστῳ τούτων ὑπῆρχον φρούρια καὶ ὀχυρώματα πρὸς ἀσφάλειαν ἀπὸ πάσης ἐπιδρομῆς· ἐξετείνετο δὲ τὸ ὀχυρωματικὸν τοῦτο δίκτυον — οὐ ἰδιαζόντως ἐπεμελήθη ὁ αὐτοκράτωρ

1 Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου. Περὶ Βασιλείου Τάξεως II. μδ'.

Ἰουστινιανὸς ὁ Α'.¹— ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ταινάρου ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Εὐξείνου μέχρι τῶν ἀπωτάτων πρὸς τὴν Περσίαν, τὴν Μεσοποταμίαν καὶ Συρίαν ὁρίων τοῦ κράτους ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Πρὸς φρούρησιν τῶν ὀχυρωματικῶν. τούτων ἔργων ἐνεκατεστάθησαν στρατιῶται καὶ ἀξιωματικοὶ λαβόντες ὡς ἰδιοκτησίαν δημοσίας γαίας — γῆν βασιλικὴν ἢ στρατιωτοτόπια κατὰ τὴν βυζαντινὴν φρασεολογίαν—περὶ τὸ ὀχύρωμα ἢ φρούριον, οὗ ἡ φρούρησις εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τούτους. Ἀπετελέσθη δ' οὕτω στρατιωτικὴ τις τάξις ἀνθρώπων, ἐξ ἧς κυρίως συνεκροτοῦντο τὰ θεματικὰ τάγματα.

Ἐπὶ τῶν παραλίων ὅμως θεμάτων μέρος τῆς στρατιωτικῆς ταύτης τάξεως ἀνῆκεν εἰς τὸν ναυτικὸν στρατὸν καὶ ἡ παροχὴ ὑπὸ τοῦ κράτους ἰδιοκτησιῶν εἰς ὠρισμένας οἰκογενείας συνεπήγετο τὴν ὑποχρέωσιν τούτων ὅπως στρατεύωνται ἐπὶ τῶν θεματικῶν πλοίων, τῶν ἄλλως, ἀναλώμασι τῶν θεματικῶν ταμείων, ναυπηγουμένων καὶ ἐξοπλιζομένων. Κατὰ πόσον ὅμως οἱ πλοῖμοι οὗτοι τῶν θεμάτων στρατιῶται, οἱ ἐν εἰρήνῃ πάντως ἀρκοῦντες διὰ τὴν ἐξόπλισιν τῶν θεματικῶν πλοίων, ἐπῆρχουν καὶ ἐν ἐκστρατείᾳ ἀγνοοῦμεν· πιθανῶς ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, καθ' ἣν πλείονα ὑφ' ἐκάστου θέματος ἐξοπλίζοντο πλοῖα, νὰ συνεπληροῦντο τὰ πληρώματα τῶν πλοίων διὰ στρατολογίας ἐθελοντικῆς ἐπὶ μισθῷ ἐκ τῶν λοιπῶν τοῦ θέματος κατοίκων.

Τὰ στρατιωτικὰ κτήματα τὰ ἀνήκοντα εἰς πλοῖμους στρατιώτας ἐν τοῖς θέμασι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τῆς Σάμου καὶ καὶ τῶν Κιβυρραιωτῶν κατὰ τὴν ἡνεαράν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου ἔδει νὰ ἔχωσιν ἀξίαν τεσσάρων λιτρῶν χρυσοῦ ἐκαστον, διὰ δὲ τοὺς πλοῖμους στρατιώτας τῶν λοιπῶν θεμάτων δύο λιτρῶν μόνον. Βραδύτερον δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Β'. ὁ Φωκᾶς, διὰ τῆς β' αὐτοῦ νεαρᾶς, καθώρισε πάντων μὲν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν κτημάτων τὴν ἀξίαν εἰς τέσσαρας λίτρας χρυσοῦ, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τὰ κτήματα τῶν κλιβανοφόρων καὶ ἐπιλωρικοφόρων, δηλαδὴ τῶν θωρακοφόρων καὶ καταφράκτων ἱππέων, καθώρισε διὰ τῆς αὐτῆς νεαρᾶς ἀξίαν δώδεκα λιτρῶν χρυσοῦ, πιθανῶς λόγῳ τῶν μεγάλων δαπανῶν τῆς ἐξοπλίσεως τῶν τοιούτων ἱππέων ἢ καὶ τῆς ἀξίας τῶν ἵππων αὐτῶν.

Καίτοι δὲ αἱ πληροφορίες αὗται, τὰς ὁποίας ἐκ τῶν μνησθέντων αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων ἔχομεν, ἀντιφάσκουσι ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν κτημάτων τῶν πλοίων στρατιωτῶν, πρὸς τὰ ἐν κεφαλῇ μὲν τοῦ II βιβλίου τῆς περὶ Βασιλείου τάξεως συγγραφῆς ἀναφερόμενα, καθ' ἃ ἐκαστος πλοῖμος στρατιώτης ἔδει νὰ ἔχη ἀκίνητον κτῆσιν ἀξίας μόνον τριῶν λιτρῶν, καίτοι δυσεξήγητος ἀποδίνει σήμερον

1 «Ἀλλὰ καὶ βαρβάρους πάνταχόθεν ὑποκειμένην τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν στρατιωτῶν τε πλῆθει (Ἰουστινιανὸς) ἐπέρρωσε καὶ ὀχυρωμάτων οἰκοδομίαις ἀπάσας αὐτῆς τὰς ἐσχατίας ἐτείχισατο». Προκοπίου, Περὶ κτισμάτων I. α. Τόμ. 3 σελ. 171—172 ἔκδ. Βόν.

ἡ αἰτία τῆς διαφορᾶς τῆς στρατιωτικῆς κτήσεως τῶν θεμάτων Αἰγαίου, Σάμου καὶ Κιβυρραιωτῶν, ἧτις διὰ τῆς ἡ' νεαρχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου ὥριζετο εἰς τὸ διπλάσιον τῆς ἀξίας τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων τῶν λοιπῶν ναυτικῶν θεμάτων, οὐχ ἦττον ἐκ τῶν πηγῶν, ὣν ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν συναγομένον τὸ ἀσφαλὲς πόρισμα ὅτι τὰ πληρώματα τῶν θεματικῶν πλοίων ἀπετελοῦντο ἐκ τιμαριούχων οὕτως εἰπεῖν τῶν ναυτικῶν θεμάτων, ἐχόντων τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ ναυτίλλεσθαι λόγῳ τοῦ παρασχεθέντος αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ κράτους κτήματος.

Ἡ τοιαύτη τοῦ ναυτικοῦ ὀργάνωσις εἰς τὸ Βυζαντηνὸν κράτος, ἦτο ἀπόρροια τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς.

Αἱ μεμακρυσμέναι αὐτοῦ παράλαιοι ἐπαρχίαι, τὰ θέματα τὰ μακρὰν τῆς πρωτευούσης κείμενα, ἦσαν πάντοτε ἐκτεθειμένα εἰς τὰς πειρατικὰς προσβολὰς τῶν ἀράδων· ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐρίσκηται εἰς ἀένανον κίνησιν πρὸς προφύλαξιν τῶν παραλίων τοῦ Κράτους· οἱ κατὰ θέματα ὄθεν στρατηγοὶ ἐξώπλιζον τόσα πλοῖα, ὅσα ἐπῆρκουν εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν παραλίων αὐτῶν καὶ τῶν πλοίων τούτων ἐπέβαινον ναῦται ἔχοντες τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ στρατεῦσθαι λόγῳ τῶν παρασχεθέντων αὐτοῖς κτημάτων.

Αἱ ἰδέαι τῆς γενικῆς ναυτολογίας καὶ στρατολογίας, κατὰ τὰς ὁποίας ἕκαστος πολίτης ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ στρατεῦσθαι ὑπὲρ τῆς ἰδίας πατρίδος, μέχρις ὠρισμένης ἡλικίας, δὲν εἶχον ἔτι ἀναπτυχθῆ παρὰ τοῖς λαοῖς κατὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους, ἡ δὲ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία δὲν ἦτο ἔργον παντὸς ἀδικακρίτως πολίτου, ἀλλὰ τάξεως ὠρισμένης, ἀπολαμβανούσης οὕτω ὠρισμένων προνομίων καὶ παραχωρήσεων ὑπὸ τοῦ κράτους. Ἄλλως τε, ὅσον ἀφορᾷ εἰδικώτερον εἰς τὸ ναυτικόν, ἡ τοιαύτη συγκρότησις τῶν πληρωμάτων τῶν θεματικῶν πλοίων περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ τὸ πλεονέκτημα ὅτι δὲν κατελέγοντο μεταξύ τῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων ἄνδρες ἄμειροι τῆς τέχνης τοῦ ναυτίλλεσθαι, ἀλλὰ τοὺνκντίον ἄνδρες τὴν τέχνην ταύτην ἐπαγγελματικῶς ἐπιτάμενοι. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι αἱ εἰνεκα τοῦ τοιοῦτου γενικῶς συστήματος τῆς στρατολογίας ἐπακολούθησάναι βραδύτερον καταχρήσεις, τὰς ὁποίας οὔτε ἡ δραστηριότης τῶν ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ ἢ τοῦ στόλου, οὔτε αἱ διατάξεις, αἱ περιεχόμεναι εἰς σειρὰν ὅλην αὐτοκρατορικῶν νεαρχῶν, κατώρθωσαν γὰρ περιστείλωσι, ἐπῆνεγκον τὴν χαλάρωσιν τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ κράτους, πλὴν ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ σύστημα τῆς συγκροτήσεως τῶν πληρωμάτων τῶν στόλων ἰδιαζόντως, ἂν δὲν ἦτο τὸ ἀριστον, δὲν ἦτο ὅμως ἄμειρον πολλῶν καὶ μεγάλων πλεονεκτημάτων.

Ἐνῶ βραδύτερον, μετὰ πάροδον αἰώνων ὅλων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, ἣν ἱστοροῦμεν, τὰ ἑρετικὰ τῶν γαλερῶν τῶν ἐσπερίων κρατῶν ἀπετελοῦντο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ δούλων καὶ αἰχμαλώτων καὶ κατὰδίκων, συνεχομένων ἐπὶ τοῦ σέλματος τῆς

γαλέρας διὰ τῆς βρβάρου ἀλύσου, καὶ ἐλαυνόντων ὑπὸ τὰ ἔτι βαρβαρότερα πλῆγ-
ματα τῆς μάστιγος τοῦ κελευστοῦ — comite — τοῦ ρυθμιζόντος τὴν εἰρεσίαν
αὐτῶν περισσότερον διὰ τῆς συνεχοῦς τῆς μάστιγος χρήσεως ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν
δυστυχῶν ἐρετῶν, παρὰ διὰ τῶν κελευσμάτων αὐτοῦ, εἰς τοὺς δρόμωνας τῶν κατὰ
τὸν μεσαίωνα προγόνων ἡμῶν ἔχομεν ἐν ἀντιθέσει πολίτας ἐλευθέρους στρατευο-
μένους ἐπὶ μισθῷ μὲν ἐπὶ τῶν βασιλικῶν, ἀντὶ ἀμοιβῆς δὲ τῆς κτήσεως δημοσίας
γῆς ἐπὶ τῶν θεματικῶν πλοῦμων. Ἡ οὐσιώδης αὕτη καὶ μεγάλη διαφορὰ ἡ παρα-
τηρουμένη μεταξὺ τῶν πληρωμάτων ὁμοίου τύπου ἂν μὴ ὁμοίας ἐποχῆς πλοίων,
ἀποδεικνύει ἅπαξ ἔτι τὴν ἐν τῷ πολιτισμῷ προαγωγὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν κατὰ
σύγκρισιν, οὐ μόνον πρὸς τοὺς συγχρόνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὕστερον αὐτοῦ ἀκμάσαν-
τας λαούς, μετὰ ἐθνικῆς δὲ ὑπερηφανεῖας ἀναφέρομεν ταύτην διὰ τὸ μεσαιωνικὸν
ἡμῶν ναυτικόν.

IV

Εἰς τί ἀκριβῶς ποσὸν ἀνῆρχετο ἡ μισθοδοσία τοῦ ναύτου εἰς τὸ Βυζαντινὸν
κράτος δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς ἐκ τῶν πηγῶν νὰ καθορίσωμεν. Ὁ αὐτοκράτωρ
Κωνσταντῖνος ὁ πορφυρογέννητος ἐν κεφαλῇ μὲν τοῦ II βιβλίου τῆς περὶ Βασι-
λείου τάξεως συγγραφῆς αὐτοῦ, ἀναφέρει ποσὰ μισθοδοσίας διὰ τοὺς ἐκστρατεύ-
σαντας ἐπὶ τε τῶν βασιλικῶν καὶ ἐπὶ τῶν θεματικῶν πλοῦμων, κατὰ τὴν ἐν
ἔτει 902 ἐπὶ Κρήτην στρατείαν. Δὲν ὀρίζει ὅμως ὁ αὐτοκράτωρ συγγραφεὺς τὴν
χρονικὴν διάρκειαν τῆς ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία διὰ τῶν ποσῶν τούτων ἡμεῖς βετο. Κατὰ
τάς ἀτελεῖς λοιπὸν καὶ ἀσφαεῖς ταύτας εἰδήσεις οἱ ἐπιβάντες τῶν βασιλικῶν
πλοῦμων 12502 ἄνδρες περιλαμβανόμενων καὶ τῶν ἀξιωματικῶν, ἔλαβον ὡς
μισθοδοσίαν 15 κεντηνάρια 90 λίτρας καὶ 10 νομίσματα, τούτῃστι 200000
δραχμῶν. Πλὴν δὲ τῶν 12502 τούτων ἀνδρῶν, ἐμισθοδοτήθησαν ἔτι 1000 ἄνδρες,
ἐπὶ πλέον διανεμηθέντες μεταξὺ τῶν αὐτοκρατορικῶν πλοίων, πρὸς πέντε ἑκα-
στος νομίσματα, δηλ. ἔλαβον ἐν ὅλῳ οἱ χίλιοι οὗτοι ἄνδρες 69 λίτρας καὶ 32
νομίσματα¹, ἐν ᾧ οἱ 700 Ρῶσσοι οἱ ἐπιβάντες τῶν αὐτῶν πλοίων ἀναφέρονται
λαβόντες ὡς μισθοδοσίαν ἐν πλῆρες κεντηνάριον.

Ἀφ' ἐτέρου ἀπὸ τοῦ θέματος τῆς Σάμου ἐστράτευσαν 5680 ἄνδρες, ἔλαβον
δὲ μισθοδοσίαν ἐν ὅλῳ 2 κεντηνάρια 1 λίτραν καὶ 11 νομίσματα· ἀπὸ τοῦ θέμα-
τος τῶν Κιθυρραιωτῶν ἐστράτευσαν 6760 ἄνδρας. ἔλαβον δὲ 2 κεντηνάρια 21
λίτρας καὶ 42 νομίσματα. Οἱ δὲ ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελάγους στρατεύσαντες συμπο-
σούμενοι εἰς 4100 ἄνδρας ἔλαβον 1 κεντηνάριον 54 λίρας καὶ 3 νομίσματα. Οἱ

¹ Ἐκάστη λίτρα ἦτο ἀντίστοιχος πρὸς 72 νομίσματα, ἑκατὸν δὲ λίτραι ἀπετέλουν ἐν
κεντηνάριον. Ἐκαστὸν νόμισμα ἀντιστοιχεῖ πρὸς 17 δρ. τῆς σημερινῆς νομισματικῆς ἀξίας.

μετὰ πάντων δὲ τῶν ἀνωτέρω συνεκστρατεύσαντες Μαρδαίται¹ τῶν δυτικῶν θεμάτων συμποσούμενοι εἰς 4087 ἄνδρας, ἔλαβον ὡς μισθοδοσίαν 4 κεντηνάρια, 66 λίτρας καὶ 32 νομίσματα· ἐν ᾧ οἱ μετ' αὐτῶν τασσόμενοι 1000 κατὰ προσοῇ 11ην ἄνδρες ἀναφέρονται ὡς μισθοδοτηθέντες πρὸς 8 νομίσματα ἕκαστος, ἥτοι λαβόντες ἐν ὧν 1 κεντηνάριον, 11 λίτρας καὶ 8 νομίσματα.

Ἄν ἐκ τῶν ἀνω ποσῶν ἐξαγάγωμεν τὴν ἀναλογοῦσαν ἐκάστῳ ἀνδρὶ μισθοδοσίαν—καίτοι κατὰ συμπερασμὸν πάντοτε θὰ ἔχωμεν τὰ ἐξαγόμενα, ἅτε ἀγνωστοὺν τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τὸν ἀριθμὸν τούτων—βλέπομεν ὅτι ἕκαστος τῶν ἀνδρῶν τοῦ τεκτικοῦ πληρώματος τῶν βασιλικῶν πλοίων μισθοδοτεῖται πρὸς 9,15 περίπου νομίσματα, ἕκαστος τῶν κατὰ προσοῇκην ἐπὶ τῶν αὐτῶν πλοίων ἐπιβάντων 1000 ἀνδρῶν μισθοδοτεῖται πρὸς 5 νομίσματα, ἕκαστος Ρῶσσοις περίπου πρὸς 10, 28 νομίσματα, ἕκαστος τῶν τοῦ θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν πρὸς 2,36 νομίσματα, ἕκαστος τῶν τῆς Σάμου πρὸς 2,55 νομίσματα, ἕκαστος τῶν τοῦ θέματος τοῦ Αἰγαίου πρὸς 2,7 νομίσματα, ἕκαστος τέλος Μαρδαίτης πρὸς 8,21 περίπου νομίσματα. Ὡστε ἐκ τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς ὅτι οἱ Ρῶσσοι μισθοφόροι ἦσαν οἱ πλειότερον ἀμειβόμενοι, μεθ' οὓς τάσσονται οἱ τοῦ βασιλικοῦ πλοίου ἐπιβάνοντες καὶ οἱ Μαρδαίται. Ἀποτόμως ὅμως ἐλκττοῦται ἡ μισθοδοσία τῶν πλοίων στρατιωτῶν τῶν θεμάτων, οἵτινες πάλιν δὲν ἀπολαμβάνουσιν ἐξ ἑτοῦ ἄλλ' ἡ μισθοδοσία αὐτῶν ποικίλλει κατὰ 0,2—0,3 δέκκα τοῦ νομίσματος ἀπὸ θέματος εἰς θέμα.

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀριθμῶν καὶ ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν πληροφοριῶν, ἃς περὶ τοῦ καθόλου ὀργανισμοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ ναυτικοῦ ἔχομεν, βλέπομεν ὅτι οἱ Ρῶσσοι, ξένοι ὑπήκοοι, ὡς μισθοφόροι ὑπηρετοῦντες ἀμειβόνται πλειότερον τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους, ἐκ τούτων δὲ πάλιν οἱ ἐπὶ τῶν βασιλικῶν πλοίων ὑπηρετοῦντες καὶ οἱ Μαρδαίται, οἱ μάχιμοι ἄνδρες τῆς ἀπὸ τοῦ Λιβάνου ὁροῦ μετοικισθείσης φυλῆς, ἀμειβόνται πολὺ πλειότερον τῶν πλοίων στρατιωτῶν τῶν παρχλίων θεμάτων, τοῦτο δὲ πιθανῶς διότι οἱ τῶν θεμάτων στρατιῶται εἶχον καὶ τὰ εἰσοδήματα τῶν μινίμως αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Κράτους παραχωρηθεισῶν κτήσεων, τῶν στρατιωτικοτήτων. Αἱ παρατηρούμεναι δὲ μετὰ τῶν διαφόρων θεμάτων μικραὶ διαφοραὶ τῆς ἐκάστῳ ἀνδρὶ ἀναλογούσης μισθοδοσίας πιθανὸν νὰ ὀφείλωνται εἰς τὸ ἀτελὲς τοῦ ὑπολογισμοῦ, καθ' ὅτι ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν κατὰ προσέγγισιν θεωροῦμεν ὑπολογισθεῖσας τὰς μισθοδοσίας, καθόσον δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀξιωματικῶν, τῶν

¹ Μαχμωτάτη χριστιανικὴ φυλὴ ἐκ τοῦ Ταύρου μετοικισθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος 677 ἐπὶ Κωνσταντίνου Δ' τοῦ πωγωνάτου εἰς τὸν Λίβανον καὶ χρησιμεύσασα ὡς προφυλακὴ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀράβων. Οἱ Μαρδαίται βραδύτερον κατ' ἀσύγγνωστον σφάλμα Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' μετοκλήσθησαν ἐκ τοῦ Λιβάνου καὶ κατενεμύθησαν εἰς τὰ διάφορα θέματα τοῦ κράτους.

περιλαμβανομένων ἐν τῷ ὀλικῷ ἀριθμῷ τῶν στρατευσάντων, οὐδὲ τὴν μισθοδοσίαν, ἣν οὗτοι ἐλάμβανον καὶ ἥτις περιλαμβάνεται ἐν τῷ ὀλικῷ χρηματικῷ ποσῷ, ὅπερ κατεβλήθη ὡς μισθοδοσία.

Τὰ ἀνωτέρω λογισθέντα κατὰ ἄνδρα ποσὰ ἀντεστοίχουν εἰς μισθοδοσίαν μηνιαίαν ἢ εἰς ἀμοιβὴν ὅλης τῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς στρατείας ὑπηρεσίας ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο οὐδεμία παρέχεται ἀπάντησις ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, ἥτις παρέσχεν ἡμῖν τοὺς ἀνωτέρω δοθέντας ἀριθμούς. Ὁ Γίβδων ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ τῆς παρὰκμῆς καὶ πτώσεως τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐκλαμβάνει τὰ ποσὰ ταῦτα ὡς μηνιαίαν μισθοδοσίαν¹, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ δικαιολογῇ ποσῶς τὴν γνώμην αὐτοῦ ταύτην.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς τακτικῆς μισθοδοσίας οἱ ἐκστρατεύοντες ναῦται ἢ στρατιῶται ἐλάμβανον καὶ ἑκτακτόν τινα ἀμοιβὴν καλουμένην πρόχρεον, ἥτις ἐνίοτε ἀνήρχετο εἰς ἀρκετὰ σεβαστὸν ποσόν. Οὕτω οἱ ἐπὶ Μιχαὴλ Β'. στρατεύσαντες ἐπὶ Κρήτην ἄνδρες ὑπὸ τὸν Ὀρῶφαν ἐν ἔτει 827 ἔλαβον ὡς πρόχρεον 40 ἑκάστος νομίσματα, δηλ. 680 περίπου δραχμάς, ἔνεκα δὲ τοῦ ποσοῦ τούτου καὶ τῆς ἀποτυχίας τῆς στρατείας αὐτῶν ἀπεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ χλευαστικῶς τεσσαρακοντάριοι.

Τὸ πρόχρεον ὅμως συνήθως δὲν ἦτο τόσον μέγα ὡς τὸ προμνησθέν· οὕτω οἱ ἄνδρες τῆς ὑπὸ τὸν Ἰμέριον στρατείας ἔλαβον ὡς πρόχρεον ποσὰ πολὺ μικρότερα· οἱ μαρδαῖται λ. χ. ἔλαβον ὡς πρόχρεον 4 νομίσματα ἑκάστος, οἱ τουρμαρχαὶ αὐτῶν ἀνὰ 36, οἱ δρουγγάριοι ἀνὰ 12 καὶ οἱ κόμῃτες ἀνὰ 6.

Αὗται εἰσὶν αἱ ἀτελεῖς πληροφορίες, τὰς ὁποίας περὶ τῆς μισθοδοσίας τῶν ἀνδρῶν τοῦ Βυζαντινοῦ στόλου ἔχομεν.

V

Ὁ ὅλος αὐτοκρατορικός τε καὶ θεματικός στόλος ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἡγεμονίαν τοῦ δρουγγαρίου τοῦ πλοῖμου, τοῦ γενικοῦ ναυάρχου ὡς σήμερον θὰ ἐλέγομεν. Τὸ ἀξίωμα τοῦ δρουγγαρίου τοῦ πλοῖμου ἦτο ἐν τῶν μεγίστων ἀξιομάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν αὐτοκρατορίας. Καὶ τάσσεται μὲν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἀξιομάτων ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου μετὰ τοὺς στρατηγούς τῶν θεμάτων καὶ πρὸ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ταγμάτων τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς,² ἀλλ' ἐκ τοῦ τηρουμένου τυπικοῦ κατὰ τὴν εἰς διάφορα ἀξιώματα προαγωγὴν, ὅπερ ἐπίσης ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ παρέδωκε μέχρις ἡμῶν, βλέπομεν ὅτι ἡ αὐτὴ ἐγίγεντο τελετὴ προκειμένης ἀναγορεύσεως δομεστίκου τῶν σχολῶν, δηλαδὴ γενι-

1. Histoire de la décadence et de la chute de l'empire Romain, traduction de M. F. Guizot t. 9. p. 502.

2 Κωνστ. Πορφυρ. Περὶ Βασιλείου τάξεως II. ν6. σελ. 713.

καὶ ἀρχηγῷ τοῦ στρατοῦ καὶ δρουγγαρίου τῶν πλοίων, ἐν ᾧ διάφορον ἦτο τὸ τηρούμενον τυπικὸν κατὰ τὴν προαγωγὴν τῶν λοιπῶν στρατηγῶν τῶν διαφόρων θεμάτων¹ ὥστε δυνάμεθα κατ' ἀσφελῆ συμπερασθὲν νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ δρουγγαρίου ἦτο ἴσον πρὸς τὸ τοῦ δομεστίκου τῶν σχολῶν.

"Ἄλλως τε ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος τοῦ δρουγγαρίου τῶν πλοίων ἀνῆλθεν ὡς γνωστὸν τὰς βαθμίδας τοῦ θρόνου ὁ Ρωμανὸς Α'. ὁ Λεκαπηνός, ὅπερ γεγονὸς προσ-ἀποδεικνύει τὸ μέγεθος τοῦ ναυαρχικοῦ ἀξιώματος εἰς τὸ Βυζαντηνὸν κράτος.

Ὑπὸ τὸν δρουγγάριον τῶν πλοίων ἐτέλουν οἱ ἐξῆς ἀξιωματικοί² ἀπαρτίζοντες τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ. Οἱ τοποτηρηταί, ὑποναύαρχοι ἀναπληροῦντες τὸν δρουγγάριον τῶν πλοίων, ὁ χαρτουλάριος γενικὸς τοῦ στόλου φροντιστὴς καὶ ἐπιμελητής, ὁ πρωτομανδάτωρ πιθανῶς ἀρχηγὸς τῆς ὑπηρεσίας τῶν ἀγγελιαφόρων, οἱ κόμντες ἀρχηγοὶ μοιρῶν ἀποτελουμένων ἐκ τριῶν ἢ πέντε δρομένων³ οἱ κένταρχοι κυβερνῆται τῶν δρομώνων, οἱ κόμντες τῆς ἑταιρείας καὶ οἱ μανδάτορες ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐπιτελείου ἐπιφορτισμένοι τὴν μετάρθσιν δικταγῶν καὶ εἰδήσεων.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ὀργάνωσις τοῦ μεταϊωνικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ.

Ὅποσῃν δὲ σημασίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν ἐκγύμνασιν τοῦ στόλου αὐτῶν οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν λεπτομερῶν ὁδηγιῶν, τὰς ὁποίας ὁ αὐτοκράτωρ Λέων, ἐν τοῖς τακτικοῖς αὐτοῦ παρέχει τῷ ἀρχηγῷ ναυτικῆς τινος στρατείας. Κατὰ τὰς ὁδηγίας ταύτας ἔδει νὰ ἐκγυμνᾶζονται καὶ οἱ ναῦται—οἱ πλόιμοι στρατιῶται—καὶ οἱ κυβερνῆται τῶν δρομώνων—οἱ κένταρχοι. Ἀπεδίδετο δὴλον ὅτι ἔτη σημεῖα καὶ εἰς τῶν κυβερνητῶν τὴν τελείαν ἐπαγγελματικὴν ἄσκησιν καὶ εἰς τῶν ναυτῶν τό τε εὐψυχον καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων. Ὅντως δὲ ἀγύμναστα πληρώματα ἢ ἐκ συναρπγῆς ἐπιβιβασζόμενα τῶν κωπηλάτων ἐκείνων πολεμικῶν σκαφῶν δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ φαντασθῶμεν κἄν. Ἐν τῷ θορύβῳ τῆς συμβολῆς πολυσκάφων ἀντιπάλων στόλων, οἱ ἐρέται ἔπρεπεν ἐν πάσῃ στιγμῇ νὰ ἐλαύνωσι ἐπὶ τὰ πρόσω ἢ ἀντίστροφῃ, εἰς ἀνάκρουσιν τῆς νηὸς κατὰ τοῦ κυβερνήτου αὐτῆς τὰ κελεύσματα. Οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ καταστρώματος πολεμισταί, οἱ ἐρχόμενοι εἰς χεῖρας σχεδὸν πρὸς τοὺς πολεμίους, ἔπρεπε νὰ ἔχωσιν ὅλην τὴν εὐψυχίαν καὶ ἱκανότητα, τὴν ὁποίαν ἀπῆτει ἡ ἀγρία πάλη τοῦ σώματος πρὸς τὸ σῶμα, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δαιμονιώδους θορύβου καὶ τῆς κληγῆς τῶν ὅπλων, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πυκνοῦ καπνοῦ καὶ τῶν ἐκρήξεων τοῦ ὕγρου πυρός, τοῦ ὁποίου αἱ φλόγαι ἐξεχύνοντο ἐπὶ τοῦ πολεμίου σκάφους.

Τὴν φοινικίδα τῶν ἀρχαίων, ὡς σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τῆς συμβολῆς, ὑπέκκ-

1 Κωνστ. Πορφυρογ. Περὶ Βασιλείου τάξεως II. γ'. σελ. 527.

2 Κωνστ. τοῦ Πορφυρογ. περὶ Βασιλείου τάξεως II. νθ'. σελ. 718.

3 Λέγοντος Τακτικὰ διὰτ. ιθ'. § 23.

τέστησε παρὰ τοῖς ἡμετέροις προγόνοις τοῦ μεσαίωνος ἡ ἐρυθρὰ λοφία τῆς κιθά-
ρεως—τὸ καμελαίνκιον—ἐπὶ κοντοῦ ὑψομένη.¹ Εὐθὺς ὡς τὸ σῆμα τοῦτο τῆς
μάχης ὑψοῦτο τὰ πλοῖα, ὑπὸ τῶν ἐρετῶν αὐτῶν ἐρρωμένως ἐλαυνόμενα, ὥρμων
κατὰ τῶν πολεμίων ἐν βοῇ. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ ταύτης ἡ διὰ ζώσης ἢ σάλ-
πιγγος—βουκίνου—μετάδοσις τῶν διαταγῶν τοῦ ναυάρχου ἦτο ἀδύνατος, τὸ μὲν
ἐνεκα τοῦ θορύβου τῶν μετὰ δυνάμεως ἐλαυνομένων κωπῶν, τὸ δὲ ἐνεκα τῶν ἱα-
γῶν τῶν ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων μαχομένων.² Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἀτελέσταται
διὰ σημείων ὁδηγίαι, αἱ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος περιγραφόμεναι³, ἀμφι-
βάλλομεν ἐὰν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνωσι καταληπταὶ ἐν τῇ συγχύσει τῆς μάχης,
κατὰ τὴν ὁποίαν πλεόν ἢ μοναδικὴ ὁδηγία τοῦ ἀρχηγοῦ πρὸς τοὺς κεντάρχους
αὐτοῦ ἦτο ὅτι ἕκαστος ἔπρεπε νὰ πράξῃ τὸ καθήκον του.

Ἡ ὅλη ναυτικὴ δύναμις ὑποδιηρεῖτο κατὰ τὸν μεσάζονα εἰς μοίρας ἀπὸ τριῶν
ἢ πέντε δρομώνων ὑπὸ μοίραρχον τὸν καλούμενον κόμμητα. Οἱ κατὰ μοίρας οὗτοι
ἀρχηγοὶ διηύθυνον τὴν μάχην τῆς μοίρας αὐτῶν, τελοῦντες πάντοτε ὑπὸ τὰς ἀμέ-
σους διαταγὰς τοῦ γενικοῦ ναυάρχου, τοῦ δρουγγαρίου⁴.

Οἱ δρόμωνες τῶν κομῆτων διεκρίνοντο τῶν λοιπῶν δρομώνων διὰ τὴν ἐπιλο-
γὴν τοῦ ἐρετικοῦ αὐτῶν.⁵ Ἐξέχως ὅμως διεκρίνετο ὁ τοῦ δρουγγαρίου δρόμων
διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ταχύτητα αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν πλήρη ἐξόπλισιν τοῦ πλη-
ρώματός του, ἀπαρτιζομένου ἐκ τῶν ἀρίστων ἐρετῶν καὶ τῶν ἀρίστων μυχητῶν τῆς
αὐτοκρατορίας⁶.

Ἡ παραδεδεγμένη τάξις τῆς μάχης διὰ τοὺς στόλους τοῦ μεσαίωνος ἦτο ἡ
κατὰ μέτωπον γραμμὴ ἢ ἡ μνηοσιδῆς παράταξις. Ἡ τελευταία μάλιστα αὕτη
ἦτο ἡ μᾶλλον ἐν χρήτει. Κετ' αὐτὴν τὸ κέντρον τῆς περὶ τὰς ἐξέχουσας κατεῖχε πάντο-
τε ὁ ναυκρῆχικὸς δρόμων, ὅπως ἀπὸ τοῦ κέντρου ὁ δρουγγάριος ἐπιτοκοπῇ ἐν τῷ
συνόλῳ αὐτῆς τὴν συμβολὴν τοῦ στόλου.⁷

Πρὸς τὰ ἄκρα δὲ τῶν δύο κεράτων, τὰ προέχοντα, ἐτάσσοντο οἱ ταχύτεροι
καὶ οἱ τὰ ἄριστα πληρώματα ἔχοντες δρόμωνες, καὶ ὅτι ἀπὸ τῶν δρομώνων
τούτων ἤρχιζεν ἡ μάχη.

Ἐπικειμένης συμβολῆς πρὸς τοὺς πολεμίους οἱ μυχητὰι ἐτάσσοντο εἰς τὰς
ἐκυτῶν θέσεις ὡς ἐπὶ μάχην, μετὰ δὲ τὴν ἐπιθεώρησιν ὑπὸ τῶν οἰκείων ἀρχηγῶν,

1 Λέοντος Τακτικὰ Διατ. ιθ'. § 42.

2 Λέοντος Τακτικὰ Διατ. ιθ'. § 41.

3 Λέοντος Τακτικὰ Διατ. ιθ'. § 40.

4 Λέοντος Τακτικὰ Διατ. ιθ. § 23 καὶ 24.

5 Λέοντος Τακτικὰ Διατ. ιθ. § 39.

6 Λέοντος Τακτικὰ Διατ. ιθ. § 38.

7 Λέοντος Τακτικὰ Διατ. ιθ. § 45.

ἀνεγινώσκοντο τὰ στρατιωτικά ἐπιτίμια¹ καὶ οἱ ἀρχηγοὶ διὰ παρκινετικῶν προσλαλιῶν ἐνεθάρρουν καὶ ἐφρονιμάτιζον αὐτούς. Ἦσαν δὲ τὰ ἐπιτίμια ταῦτα εἰδὸς τι κανονισμοῦ, ἐν ᾧ ἀνεγράφοντο αἱ ὑποχρεώσεις καὶ τὰ καθήκοντα τῶν τε στρατιωτῶν καὶ τῶν ἀξιωματικῶν ὡς καὶ αἱ ποιναί, ἅς ἡ παρχάβχτις τῶν καθήκοντων τούτων συνεπήγετο².

Πρὸ τοῦ ἀρχικοῦ δ' ἐπὶ τὴν στρατεῖαν ἀπόπλου ἐτελεῖτο ἀγισμὸς³ ὑπὸ τοῦ κλήρου ὅπως καθαγιασθῶσιν αἱ σημαῖοι—τὰ φλάμουλα—τῶν δρομώνων καὶ ἀνέπεμποντο αἱ ὑπὲρ τῆς νίκης τῶν αὐτοκρατορικῶν ὅπλων εὐχαὶ πρὸς τὸν Θεόν.

Ἦτο δ' ἐξόχως μεγαλοπρεπὲς τὸ θέαμα τοῦ ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἀπόπλου πολυαρίθμου στόλου ἀπερχομένου εἰς ἐκστρατεῖαν. Ἀπαίροντα τὰ πλοῖα ἀνήγοντο ἐπὶ μιᾷ γραμμῇ πρὸ τῆς παρχίας καὶ ἐκεῖ μὲ πτερωμένους τὰς κώπας ἀνέμενον τοῦ ἀγισμοῦ τὴν τέλεσιν. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματικοὶ μὲ τὰς πολυτελεῖς αὐτῶν στολὰς κατήρχοντο ἐν πομπῇ μέχρι τῆς ἀκτῆς, φέροντες τὰς ἀγίας εἰκόνας. Τῆς πομπῆς προεπορεύετο ἀπόσπασμα στρατιωτικὸν ἐκ τινος τῶν ταγμάτων τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, τῶν ἀνδρῶν τοῦ ὁποῦ αὐτῶν ἀπῆστραπτον αἱ στίλβουσαι πύλαι· εἶπετο ὁ στυγρὸς μετὰ τῶν χρυσοῦφάντων ἐξαπτερύγων, καὶ ὁ ἱερός κλῆρος, οἱ μητροπολίται καὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ βαθμοφόροι τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου περιστοιχίζοντες τὸν πατριάρχην, ἐνδεδυμένον τὰ πολυτελῆ ἱερὰ ἄμφια, τὰ ὁμοιάζοντα πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν στολήν. Οἱ ἄρχοντες ἐν στολῇ καὶ ὁ λαὸς ἔκλειον τὴν ἐν μεγαλοπρεπῇ βραδύτητι κατερχομένην πομπήν. Ἡ ἱερὰ συνοδεία ἀφικνεῖται ἐπὶ τὴν ἀκτὴν. Τὰ κύμβαλα καὶ τὰ βούκινα ἀνακρούουσι τιμητικὸν ἐμβατήριον καὶ οἱ σημαιοφόροι τῶν δρομώνων τάσσονται ἐν γραμμῇ πρὸ τοῦ πατριάρχου ὑψοῦντες τὰ ἐπὶ κοντοῦ φλάμουλα. Ψάλλεται κατανυκτικῶς ὁ ἀγισμὸς, ἀναπέμπονται μελωδικῶς πρὸς τὸν Ὑψιστον αἱ ὑπὲρ τῆς νίκης τῶν αὐτοκρατορικῶν ὅπλων ἐκκλησιαστικαὶ εὐχαί, καὶ εἰς τὸ πέρας τῆς θρησκευτικῆς ταύτης ἀκολουθίας ὁ πατριάρχης ὑψῶν τὴν δεξιὰν εὐλογεῖ τὰς πρὸ αὐτοῦ σημαίας.⁴ Ἡ θρησκευτικὴ τελετὴ ἐπερατῶθη. Τὰ ἐν παρχάβχτι πλοῖα εἶναι ἑτοιμα πλεόν ὅπως ἀφίσωσι τὰ νερὰ τοῦ Βοσπόρου, ἀπερχόμενα ἐκεῖ ὅπου τὸ καθήκον καλεῖ ταῦτα. Αἱ κώπαι εἰσὶ πτερωμέναι. Ἀναμένεται τὸ σύνθημα τῆς ἐκκινήσεως. Ἐπαίρεται τοῦτο ἀπὸ τοῦ δρόμωνος τοῦ δρουγγαρίου. Αἱ κώπαι βυθίζονται ρυθμικῶς ἐντὸς τῆς γαλανῆς θαλάσσης. Οἱ δρόμωναί κινεῖνται καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀκτῆς ἀποστάσεως αὐτῶν ὁλονὲν ἀὔχνομένης, σμικρύνονται οὗτοι ὁλονὲν περισσότερον εἰς τὰ ὄμματα τοῦ θεωμένου πλῆθους Μέσθ εἰς τὰ νερὰ

1 Λέοντος Τακτικά Διάτ. ιθ. § 32.

2 Λέοντος Τακτικά Διάτ. ιθ. περὶ στρατιωτικῶν ἐπιτιμίων § 2—§ 26.

3 Λέοντος Τακτικά Διάτ. ιθ. § 22.

4 A. Marrast. Esquisses Byzantines p. 118.

τῆς Περσποντίδος ἀφανίζεται βαθμηδὸν ἡ θέα τοῦ στόλου, ἕως ἔτου οὗτος μετὰ μῆνας ἀναφανῇ πάλιν, ἐπανερχόμενος καὶ κομίζων μὲν λάφυρα εἰς τὴν βασιλεύουσιν, ἐπαναφέρων δὲ θριαμβεύοντας ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ στρατηγούς.

VI

Πρὶν ἢ περάνωμεν τὴν μελέτην τούτην ἀπαραίτητον εἶνε νὰ λεχθῶσιν ὀλίγαι ἔτι λέξεις περὶ τοῦ εἶδους τῶν πλοίων, τὰ ὅποια ὑπὸ ποικίλα ὀνόματα ἀπαντῶσιν εἰς τοὺς συγχρόνους χρονογράφους. Ὁ μελετῶν ὄντως τοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν ἱστοροῦμεν θὰ συναντήσῃ ποικίλα ἄλλα ὀνόματα πλοίων.

Τὰ χελιδνία, αἱ γαλέαι, αἱ σακτούραι, οἱ πάμπυλοι, τὰ καματηρὰ καράβια καὶ τὰ κουμβάρια τῶν Σαρακηνῶν εἰσὶν ἐπωνυμίαι πλοίων ἀπαντῶσαι συνηθέστατα παρὰ τοῖς χρονογράφοις τοῦ ἐνάτου καὶ δεκάτου αἰῶνος.

Ὅποια ὅμως τὸ εἶδος ἦσαν τὰ πλοία ταῦτα; ὕψρξεν ὄντως τὴν ποικίλιν τύπων ἐν τῇ ναυπηγίᾳ τοῦ ἐνάτου καὶ δεκάτου μ. Χ. αἰῶνος; Ἐκ τῶν χρονογράφων οὐδὲν σαφές δύνανται τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐπὶ τῆς ἀπορίας ταύτης συμπέρασμα. Ἐν τοῖς τακτικαῖς ὅμως τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος, τοῦ λαπτομερέστερον, πάντων τῶν τε συγχρόνων αὐτῷ καὶ τῶν μεταγενεστέρων, περιγράφοντος τὰ κατὰ τὸ ναυτικὸν ἐν τῇ περὶ ναυμαχίας 16¹ διατάξει τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, πλὴν τῶν δύο τύπων τῶν δρομώνων ἑκατὸν καὶ διακοσίων ἢ πλείονων ἀνδρῶν πληρώματος, ἀναφέρονται προσθέτως καὶ οἱ ἐξῆς τύποι πλοίων οἱ ἐλάσσονες δρόμωνες καὶ τὰ σκευοφόρα καὶ ἱππαγωγὰ πλοῖα.

Οἱ ἐλάσσονες δρόμωνες κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος ἦσαν μακρότατα σκάφη — ὀρθομενίστα, μονήρη αἱ οἰοναὶ γαλέαι — ἐλαφρὰ καὶ χρησιμοποιούμενα ὡς πρόσκυποι — ἐν τοῖς [βύλαις — ἕως ἀπόστολα πλοῖα — ἐν ἄλλαις ταχισταῖς χρείαις.

Πλὴν ὅμως τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τῶν τακτικῶν τοῦ Λέοντος, ὃ κατὰ περὶ γαλίκιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωαννικίου τοῦ πορφυρογεννήτου συνεχίσας τὴν χρονογραφίαν τοῦ Θεοφάνους ἀγνωστῶς χρονογράφος ἀνφέρει ἐν βιβλ. V § 60 τῆς περὶ Βασιλείου τοῦ μακεδόνα ἱστορίας αὐτοῦ ὅτι, κατὰ τὴν ἐν ἔτει 881 μ. Χ. γενομένην ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸ Αἰγάιον ἐπιδρομὴν, ἐξωπλίσθησαν καὶ ἀπεστάλησαν ὑπ' αὐτῶν εἰς τὰ καὶ εἰκοσι κουμβάρια... προσῆν δ' αὐτοῖς ἀναλόγως καὶ πλῆθος μυοπαρώνων καὶ πεντηκοντόρων ὡς σακτούρας καὶ γαλέας ὀνομάζειν εἰώθασιν πάμπυλοις²

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι, οἱ ἐλάσσονες δρόμωνες τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος ἦσαν πλοῖα παρεμερῆ πρὸς τὰς γαλέας,

¹ Λέοντος Τακτικά Διατ. 16¹. § 10.

² Ἀνώνυμος συνεχ. Θεοφάνους V § 60 σελ. 293 ἐκδοτ. Βόννης.

αὗται δὲ πάλιν καὶ αἱ σακτοῦραι, ἦσαν οἱ μυοπάρωνες καὶ αἱ πεντηκόντοροι, δηλαδή τὰ μονήρη πλοῖα, τοῦ ἀγνώστου συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους, ὥστε αἱ γαλέαι καὶ αἱ σακτοῦραι ἦσαν πλοῖα ἢ πικρεμφερῇ πρὸς τοὺς ἐλλάσσοντας δρόμωνα, μονήρη πάντως, ἢ ἂν διέφερον αἱ διαφορὰ αὐτῶν θὰ ἦσαν ἐλάχιστοι.

Τὰ δὲ χελάνδια ἦσαν καὶ ταῦτα πλοῖα μικρότερα τῶν δρομώνων ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν χρονογραφῶν τοῦ ἀγνώστου συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους¹ καὶ τοῦ Μχίστρου Συμεῶνος². Οὗτοι, ἀπαριθμοῦντες τὸν συνθηροισθέντα κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 961 εἰς Φύγελα στόλου διὰ τὴν ἐπὶ Κρήτην στρατείαν τοῦ Νικηφόρου Φωκά, ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ στόλος οὗτος ἀπηρτίσθη ἐκ χιλίων μὲν δρομώνων, δισχιλίων δὲ πυρφόρων χελανδίων. Ὁ διπλάσιος τῶν δευτέρων ἀριθμὸς εἶνε ἀσφαλὲς τεκμήριον ὅτι ταῦτα θὰ ἦσαν βεβαίως μικρότερα τῶν δρομώνων πλοῖα.

Ἐτέρα δὲ περὶ τούτων πληροφορία παρεχομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσωμεν πληρεστέραν τινὰ ἰδέαν περὶ τοῦ μεγέθους αὐτῶν καθ' ὅτι ἕκαστον τούτων περιελάμβανεν εἰς μεταφορὰν δώδεκα ἵππους.

Οἱ δὲ πάμφυλοι κατὰ τὰς περὶ τοῦ πληρώματος αὐτῶν περιγραφὰς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου³ ἦσαν βεβαίως πλοῖα μικρότερα τῶν δρομώνων, καθ' ὅτι τὸ πλήρωμα αὐτῶν ἀπετελεῖτο ἐξ 120 ἢ ἐξ 140 ἑρετῶν, ἐν ᾧ τὸ τῶν δρομώνων κατὰ τὰς αὐτὰς πληροφορίας ἀνῆρχετο ὡς εἶδομεν εἰς 300 ἄνδρας. Ἐν τούτοις ὁ αὐτοκράτωρ Λέων, ἐν τοῖς τακτικοῖς αὐτοῦ, μεταχειρίζεται τὴν λέξιν πάμφυλος ὡς ἐπίθετον τοῦ ἀρίστου τῶν δρομώνων, οἷος ἔδει νὰ ᾖ ὁ τοῦ δρουγγαρίου τῶν πλοίων δρόμων· οὕτω ὁ αὐτοκράτωρ Λέων τῷ κατὰ θάλασσαν στρατηγῷ ἀποτεινόμενος παραγγέλλει αὐτῷ ἐν τῷ προκειμένῳ τὰ ἐξῆς. «Πάντως γὰρ δεῖ σε ὡ στρατηγέ, δρόμωνα ἔχειν τὸν ἴδιον ἐξ ἁπαντος τοῦ στρατοῦ ἐπιλέκτους ἔχοντα τοὺς στρατιώτας μεγέθει καὶ ἀρετῇ καὶ ἀνδρείᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ πανοπλίᾳ διέχοντας καὶ τὸν δρόμωνα δὲ μεγέθει καὶ ταχύτητι τῶν ἄλλων ἀπάντων διαφέροντα, ὥστε κεφαλὴν τινὰ τῆς παρατάξεως ἀπάσης· καὶ καταστῆσαι τὸν τῆς σῆς ἐνδοξότητος δρόμωνα τοιοῦτον, τὸ δὲ λεγόμενον πάμφυλον⁴.» Ἀφ' ἑτέρου ὁ σχολιαστὴς⁵ τῆς περὶ Βασιλείου τάξεως συγγραφῆς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τὴν ἐπωνυμίαν πάμφυλος ἀποδίδει εἰς τὴν ἐν Παμφυλίᾳ νικητήριαν τῶν πλοίων τοῦ τύπου τούτου. Αὗται εἰσὶν καὶ αἱ περὶ τῶν παμφύλων πληροφορίαι, ἃς ἐκ τῶν πηγῶν ἔχομεν, ἀσφατεῖς ὡς καὶ αἱ περὶ τῶν ἄλλων πλοίων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ὠμιλήσαμεν ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἀντιφατικάι.

¹ Ἀγώνυμ. συνῆχ. Θεοφάνους VI σελ. 475 ἔκδ. Βόννης.

² Συμεῶν Μχίστρος. περὶ Ρωμανοῦ τοῦ Β'. § 2 σελ. 759 ἔκδ. Βόν.

³ Κωνστ. τοῦ πορφυρογ. Περὶ Βασιλείου τάξεως II μδ'.

⁴ Λέοντος Τακτικὰ Διατ. ιθ'. § 38.

⁵ Κωνστ. τοῦ Πορφυρογεν. Τόμος II σελ. 787 ἔκδ. Βόν.

Περὶ τῶν κουμβαρίων τῶν Σαρακηνῶν ὁ Κεδρηνός, ἱστορῶν τὰ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 881 πειρατικὴν ἐπιδρομὴν τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον ὑπὸ τὸν Φώτιον, λέγει ὅτι οὗτος «ἐστέλλετο μετὰ ἑπτὰ καὶ εἴκοσι κουμβαρίων ἃ δὴ γαλέας κατονομάζειν εἰώθησαν»¹, ἐξομοιεῖ δὴλον ὅτι ταῦτα πρὸς τὰς γαλέας ἢ τοὺς ἐλάσσονας δρόμοντας τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος. Πρὸς τὴν πληρορορίαν ὅμως ταύτην διχωνοῦσι τὰ ἐν τοῖς τακτικοῖς τοῦ Λέοντος ἀναφερόμενα περὶ τῶν κουμβαρίων, κατὰ τὰ ὁποῖα ταῦτα ἦσαν πλοῖα μεγαλείτερα καὶ συνεπῶς δυσχειριστότερα καὶ μικροτέρας ἢ οἱ δρόμονες ταχύτητος². Αἱ περὶ κουμβαρίων πληροφορίαι αὗται τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος φαίνονται ἀκριβέστεραι, καθ' ὅσον ὁ ἕτερος τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης ναύαρχος, Λέων ὁ Τριπολίτης, λεηλατήσας ἐν ἔτει 904 μ. Χ. τὴν Θεσσαλονίκην ἀπήγαγεν ἐπὶ ἐκάστου κουμβαρίου αἰχμαλώτους συμποσωθέντας μετὰ τοῦ πληρώματος εἰς ὀκτακόσια ἕως χίλια ἄτομα³. Ἄν ἐπομένως τὰ κουμβάρια ἦσαν πλοῖα παρεμρρη πρὸς τὰς γαλέας ἢ τοὺς ἐλάσσονας δρόμοντας, παρ' ὅλην τὴν δυσχωρίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ βαρβαρότης τοῦ Λέοντος τοῦ Τριπολίτου ἠδύναντο νὰ καταδικάσῃ τοὺς αἰχμαλώτους του, δὲν θὰ ἠδύναντο ποτὲ ἐντὸς τοῦ κύτους τοιοῦτου πλοίου νὰ περιληφθῶσι τόσα ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἄλλως μετηνέχθησαν εἰς Κρήτην διὰ πολυημέρου θαλασσοπλοίας.

Τέλος τὰ καματηρὰ καράβια τῶν χρονογράφων ἦσαν αὐτὰ ταῦτα τὰ σκευοφῶρα καὶ ἱππαγωγὰ πλοῖα, τὰ ἀναφερόμενα ἐν τοῖς τακτικοῖς τοῦ Λέοντος.

Τὰ σκάφη ταῦτα παρακολουθοῦντα ἀναγκαίως πᾶσιν στρατείαν, σκοποῦσαν ἀπόδρασιν ἐν πολεμίᾳ χώρα, μετέφερον ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπωνυμίας αὐτῶν καταφαίνεται τὸ ἱππικὸν καὶ τὰ σκεύη καὶ ἐφόδια τῆς στρατιᾶς. Καὶ εἰς μὲν τὰ σκευοφῶρα πλοῖα ἐπεδιδάζοντο αἱ βαρεῖαι, πολιορκητικαὶ μηχαναί, τὰ παμπληθῆ διὰ τὴν στρατιὰν ἐφεδρα ὅπλα καὶ αἱ τροφαί, αἱ ἀπαιτούμεναι διὰ τὴν ἐκστρατείαν· τὰ δὲ ἱππαγωγὰ πλοῖα εἶχον πιθανῶς ἐσκευασμένα εἰδικώτερον τὰ καταστρώματα αὐτῶν πρὸς παρχμονὴν τῶν ἱππῶν. Ἐνεκα τούτου δὲ τοῦ λόγου, τῆς ἐπὶ τῶν καταστρώματων μεταφορᾶς τῶν ἱππῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς εὐχεροῦς τῶν σκαφῶν προσαράξεως ἐπὶ ἀμμωδῶν αἰγιαλῶν, αἱ ἀποβάσεις τοῦ ἱππικοῦ δὲν παρουσάζον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰς δυσχερεῖς, αἵτινες σήμερον παρουσιάζονται κατὰ τὴν διαπόντιον μεταφορὰν ἱππικοῦ.

Τὰ πληρώματα τῶν φορτηγῶν τούτων πλοίων ἦσαν ἐπίσης ὠπλισμένα ὡς καὶ τὰ τῶν κυρίως πολεμικῶν, τῶν δρομώνων. Ἐν τοῖς τακτικοῖς τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος⁴ ἀναφέρονται τὰ ὅπλα μὲν τὰ ἴποια τῶν σκευαγωγῶν καὶ ἱππα-

¹ Κεδρηνός τόμος 2 σελ. 227 ἔκδ. Βόννης.

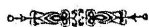
² Λέοντος Τακτικά. Διάτ. ιθ. § 70.

³ Ἰωάννου Καμινιάτου· εἰς τὴν ἀλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης § 67. σελ. 578 τοῦ τόμου τῶν «Μετὰ Θεοφάνην» χρονογρ. Βόννης.

⁴ Λέοντος Τακτικά. Διάτ. ιθ'. § 43.

γωγῶν πλοίων τὰ πληρώματα ὠπλίζοντο. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα σχεδὸν πάντοτε ἐν παραπομπῇ πολεμικῶν δρομῶνων ἔπλεον, καθ' ὅτι ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὰς ἀπαιτούμενας πολεμικὰς ἀρετὰς, ἵνα μὴ ἀμυνθῶσι κατὰ μίας ἐπιθέσεως.

Μιχαὴλ Γούδας

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Μελέτη τοῦ κ. Παύλου Λανδορμύ

(διασκευασμένη ε' τῇ γλῶσσᾳ μας ἀπὸ τοῦ Πέτρο Ζητουνιάτῃ).

(Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενον φύλλον)

Ὁ λόγος τοῦ Σωκράτη δὲν εὐχαριστοῦσε περισσότερο ἀπ' τὸ πρόσωπο του, τοῦλάχιστο τὴν λεπτὴ καλαισθησίαν τῶν συμπολιτῶν του. Μὴ ὄντας ῥήτορας, δὲν εἴξερε νὰ παρουσιάσῃ τὸ ξετύλιγμα τῆς σκέψης του μὲ κάποιαν λαμπρότην, νὰ θαμπώσῃ τὸ ἀκροατήριον τοῦ μ' ἀπρόβλεπτα λογοπαίγνια καὶ μὲ τὴν ῥυθμικὴν ἁρμονίαν τῶν περιόδων του. Δὲν εἴξερεν ἄλλαν τέχνην παρὰ τὴν διαλογικὴν καὶ τὴν ἐφάρμοζε σὲ κάθε στιγμήν καὶ ὅπου κιὰν εὐρίσκονταν εἰς τὴν δημόσιον πλατεῖαν, εἰς τὰ λουτρά, εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ τεχνίτη, σὲ συμπόσια ἢ εἰς τὴν ὄχθον τοῦ Ἰλισσοῦ. Συνδιαλέγονταν μὲ τοὺς πλούσιους καὶ μὲ τοὺς φτωχοὺς, μὲ τοὺς φίλους του καὶ μὲ ἀγνωστους ἀκόμα, διευθύνοντας αὐτοὺς πάντας τὴν συνομιλίαν, θέτοντας τὰ ζητήματα καὶ μιῶντας μὲ τέτοιο τρόπον, ποὺ ἀνάγκαζε τοὺς ἄλλους νὰ μιλήσουν. Ἄλλως τε τὰ θέματα αὐτῶν τῶν συνομιλιῶν, γιὰ ὅποιον δὲν εἰμποροῦσε νὰ νιώσῃ βαθύτερα, δὲν ἦσαν καὶ τόσο ἀνυψωτικά. «Μὲς δέρνεις ἀκαταπαύστως τ' αὐτιά μετὰ τὰ ἴδια πράγματα, τοῦ ἔλεγον. Καὶ δὲν κάνεις τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ μιλήσῃς ὅλο γιὰ τσαγκάρηδες, γιὰ μπογιατζήδες, γιὰ μαγειροὺς καὶ γιὰ γιατροὺς.»

Ἡ διαγωγή τοῦ Σωκράτη σὲ πολλὰς περιστάσεις ἐφαίνονταν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπρεπὴ, ὅπως ἡ φυσιογνωμία του τοὺς ἐφαίνονταν κοινὴ ἢ ἡ γλῶσσα του χυδαία. Ἀγαποῦσε πολὺ τὴν ἀστεϊότητα, καὶ οἱ ἰδιοτροπίαι του, οἱ τόσον παράξενες, ταιριάζονταν ἀσχημα, γιὰ τοὺς συγχρόνους του, μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ φιλοσόφου. Τὸν ἐβλεπαν ξάφνου μέσα εἰς τὰ συμπόσια νὰ εὐφραίνῃ τοὺς συνδαιτημόνας του μὲ χίλια λογῆς λόγια, νὰ τοὺς λέγῃ ὅτι θὰ μάθῃ χορὸν, γιὰ ν' ἀδυνατίσῃ λίγο ὁ ὄγκος τῆς κοιλιᾶς του. Καὶ μόνο μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ Σωκράτης θὰ χόρευε ποῖος